

Vorm of vent

Het debat over ontwikkelingsamenwerking

Auteur: Jessica de Boer

Datum: 08-07-2009

Plaats: Landsmeer

Universiteit Utrecht

08-07-2009

Vorm of vent

Het debat over ontwikkelingsamenwerking

Masterscriptie voor de master Bestuur en Beleid

Utrechtse School voor Bestuurs- en Organiseringswetenschap – Universiteit Utrecht

Jessica de Boer

Meervalweg 45

1121 JM Landsmeer

Studentnummer 3329720

Eerste lezer: Wieger Bakker

Tweede lezer: Mark Bovens

Voorwoord

Na maanden van heel veel lezen, coderen, mopperen op WinMax, vele overpeinzingen, lange dagen typen en schrijven is het dan zo ver: mijn scriptie is klaar!

Een half jaar onderzoek doen leek van te voren eindeloos lang, maar aan het eind van de rit voelt het heel anders: nu blijkt dat een half jaar helemaal niet zoveel tijd is voor een onderzoek, het is eigenlijk veel te weinig! Dit onderzoek zou nog lang verbeterd en uitgebreid kunnen worden, en de conclusies die hier worden getrokken leveren alweer allerlei nieuwe interessante vragen op. Maar aangezien ik graag wil afstuderen is dit het moment waarop het bijshaven en verbeteren stopt en dus typ ik nu, nu de rest van het stuk helemaal 'af' is, op het allerlaatste moment de allereerste woorden van dit onderzoek.

Ik wil graag een aantal mensen bedanken: Wieger, hartelijk dank voor je inzichtgevende commentaar tijdens het proces, ik heb - ook tijdens de minor en eerder in de master - veel van je geleerd. Mijn medestudenten: bedankt voor jullie feedback in de beginperiode van de werkgroep en jullie gezelligheid. Mark Bovens: bij voorbaat dank voor de intelligente doch begrijpelijke vragen die je mij ongetwijfeld tijdens mijn verdediging gaat stellen. Mijn familie en Kim: bedankt voor jullie steun, geduld en feedback. Mijn vader speciaal bedankt voor het doorlopen van diverse versies van dit onderzoek en je feedback hierop.

Het afgelopen jaar was enorm leuk en leerzaam en ik heb geen seconde spijt gehad van mijn overstap van de neerlandistiek naar de bestuurskunde. Maar nu is het tijd om ook hier een punt achter te zetten – het belangrijkste is gezegd. Laat ik dit voorwoord besluiten in dezelfde geest waarin ik ook dit onderzoek heb proberen te schrijven: kort maar krachtig.

Jessica de Boer

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inhoudsopgave	3
Samenvatting	5
1. Inleiding	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Probleemstelling	7
1.2.1 De kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008	7
1.2.2 Wat is populisme?	8
1.2.3 De rol van de media in het publieke debat	8
1.2.4 Vraagstelling	9
1.3 Leeswijzer	11
Theoretisch deel	12
2. Theoretisch kader	12
2.1 De kritiek op het ontwikkelingssamenwerkingsdebat	12
2.2 Populisme	14
2.3 De rol van media in het publieke debat	19
2.3.1 Een korte geschiedenis van de rol van de media in de politiek	20
2.3.2 Kritiek op de rol van de media	21
3. Van theorie naar Empirie	25
3.1 De kritiek uit de sector vertaald naar de onderzoeksvraag	25
3.2 De literatuur vertaald naar de onderzoeksvraag	26
3.3 Populisme en de media – vertaald naar dit onderzoek	28
Empirisch deel	30
4. Methode en technieken	30
4.1 Methode van onderzoek	30
4.2 Casusselectie	30
4.2.1 De cases	31
4.2.2 De artikelen	32
4.3 Operationalisatie van de begrippen	33
4.4 Analyse methode	36
5. Resultaten	37
5.1 Het debat in 1996	37
5.2 Het debat in 2002	42
5.3 Het debat in 2008	47
6. Analyse	56
6.1 Kanttekeningen	56
6.2 De resultaten samengevat	57
6.2.1 De mate van populisme	58

6.2.1.1 Contextgebondenheid	59
6.2.1.2 Beroep op de gewone man	60
6.2.1.3 Simplisme	60
6.2.2 Eenzijdige nadruk op economische effectiviteit	62
6.3 Inhoudelijke aspecten en de rol van de media	63
Concluderend deel	67
7. Conclusie	67
7.1 Conclusie	67
7.2 Discussie	68
Bronnen	72
Bijlage1	75
Bijlage 2	77

Samenvatting

In 2008 vlogen de vonken ervan af: het debat over ontwikkelingssamenwerking. Media stonden bol van de feiten, meningen en slogans over ontwikkelingssamenwerking. Met de komst van dit heftige debat kwam ook kritiek op dit debat zelf. Met name vanuit de sector van ontwikkelingssamenwerking en vanuit de linkse politiek klonk het verwijt dat het debat over ontwikkelingssamenwerking oppervlakkig en populistisch zou zijn. In dit onderzoek is geanalyseerd of dit debat inderdaad als populistisch te karakteriseren is. De hoofdvragen van dit onderzoek luiden:

Is het in de media gevoerde (politieke) debat over ontwikkelingssamenwerking tussen september en december 2008 als 'populistisch' te kwalificeren? Is er ten opzichte van het verleden een stijgende lijn te ontdekken wat betreft de mate van populisme in dit debat?

Deze vragen konden beantwoord worden middels de casestudy methode. Op basis van wetenschappelijke literatuur en de kritiek uit de sector zijn een aantal kenmerken gedefinieerd die typerend zijn voor populisme, te weten *beroep op de gewone man*, *contextgebondenheid* (hier vertaalt naar *incidentenpolitiek*) en *simplisme*. Daarnaast is ook nog een vierde begrip onderzocht, dat werd gebaseerd op kritiek uit de sector op het debat, namelijk *de eenzijdige nadruk op (economische) effectiviteit en meetbaarheid*.

Uit de vijf grote landelijke dagbladen zijn voor bepaalde periodes in 1996, 2002 en 2008 alle krantenartikelen over nut en noodzaak van ontwikkelingssamenwerking gefilterd. Deze artikelen zijn gecodeerd op de vier bovengenoemde kenmerken, een aantal inhoudelijke aspecten en op actoren.

Zo werd het mogelijk om het debat over ontwikkelingssamenwerking in de Nederlandse dagbladen in 2008 te duiden en de volgende conclusies te trekken: het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 is niet populistisch, want voldoet slechts aan één van de drie hier gedefinieerde kenmerken die op populisme duiden. Daardoor kan de tweede onderzoeksvraag niet beantwoord worden. Wel kan worden geconcludeerd dat het debat in 2008 simplistisch was, en dat dat in 2002 en 1996 niet of nauwelijks het geval was – er zit dus een stijgende lijn in de mate van simplisme van het debat. Een derde conclusie luidt dat het simplisme in dit debat niet is voorbehouden aan rechtse politici; ook linkse politici, actoren uit de sector en journalisten drukken zich in dit debat simplistisch uit. De laatste conclusie betreft de nadruk op effectiviteit: gesteld kan worden dat het effectiviteitsframe al sinds 1996 het heersende frame is binnen het debat over ontwikkelingssamenwerking.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Het hoge woord moet er maar uit. Afrika is niet arm vanwege de koloniale erfenis, het kapitalisme of het EU-protectionisme. Afrika is arm door slecht bestuur. En dat slechte bestuur heeft alles te maken met ontwikkelingssamenwerking. Al dat geld leidde tot hulpverslaving en machtsbestending. Mugabe is helaas ook een product van OS. Ziet u hem Pronk nog de hand schudden? (Bokestijn, 2008)

Halverwege 2008 laait het debat over ontwikkelingssamenwerking in Nederland hevig op. Bijna dagelijks staat ontwikkelingssamenwerking op de voorpagina, en de roep om het budget te kortwieken of ontwikkelingshulp maar in zijn geheel af te schaffen dringt regelmatig tot in de krantenkolommen door. De tegenreactie op dit verbale geweld laat niet lang op zich wachten: terwijl Wilders oproept te snijden in wat hij 'linkse hobby's' noemt verwerpen actoren in het veld de 'populistische aanvallen' (Grotenhuis, 2008) en de 'oneliners' en roepen op tot het voeren van een 'serieus debat over ontwikkelingssamenwerking' (Karimi, 2009). Ook linkse politieke partijen richten hun pijlen op de manier waarop het debat over ontwikkelingssamenwerking wordt gevoerd. De PvdA hekelt het rechts-populisme en de kritiek op de ontwikkelingshulp (Trouw, 2008), en minister van Ontwikkelingssamenwerking Bert Koenders noemt veel van de kritiek op zijn beleid niet meer dan politieke slogans (NRC Handelsblad, 2008).

Commotie en emotie alom dus, waar het (het debat over) ontwikkelingssamenwerking betreft. Wat is er aan de hand? Is de toon van dit debat in 2008 sterk veranderd? Is het, zoals critici van dit debat willen doen geloven, inderdaad oppervlakkig en populistisch? Deze vraag vormt de aanleiding voor deze studie, en vertoont sterke gelijkenis met een bekend debat uit de Nederlandse literatuur in de jaren dertig. In dat debat, dat bekend werd als het 'vorm of vent'-debat, stond de vraag centraal of het in de literatuur ging en moest gaan om de vorm van het stuk of om de persoon van de schrijver. Dit onderzoek ontleent zijn titel aan dit debat; het gaat hier tenslotte om de vraag of het debat over ontwikkelingssamenwerking oppervlakkig en populistisch (vorm) of diepgaand en inhoudelijk (vent) is en zou moeten zijn.

In de volgende paragraaf wordt kort ingegaan op de vraag wat de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 behelst, wat populisme eigenlijk is en wat de rol van de media is in een publiek debat als dat over ontwikkelingssamenwerking. Daarna komen de onderzoeksvraag en de onderzoeksmethode aan bod. In de laatste paragraaf volgt een overzichtelijke leeswijzer.

1.2 Probleemstelling

Deze paragraaf geeft een beknopte schets van wat de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 precies is. Verder komt het begrip ‘populisme’ nader aan de orde; dit is nodig om te kunnen bepalen of het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 als populistisch te karakteriseren is. Daarnaast wordt ingegaan op de rol van media in het publieke debat en tot slot wordt de onderzoeksvraag beschreven.

1.2.1 De kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008

Dit onderzoek spitst zich toe op de veelgehoorde kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 als zou het te oppervlakkig en – hét politieke modewoord van dit moment – te populistisch zijn. Als zodanig is dit veelvuldig aangevoerde bezwaar, als kritiek of contrakritiek, zelf ook weer een onderdeel van het debat als geheel. De kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking kwam en komt vooral uit ontwikkelingsorganisaties zelf en uit de linkse politiek. Oxfam Novib-directeur Farah Karimi stelde onlangs dat het publieke ‘debat over ontwikkelingssamenwerking tot nu toe bestaat uit losse flodders over kleine onderdelen van een zogenaamde hulpindustrie’. Ze heeft in dezen genoeg van incidentenpolitiek en stellingen als ‘hulp helpt’ versus ‘hulp helpt niet’. De praktijk is namelijk vele malen ingewikkelder en niet te vatten in dergelijke simpele oneliners. Karimi noemde 2008 een dieptepunt in het debat over ontwikkelingssamenwerking. Ook René Grotenhuis is kritisch over de populistische aanvallen, simpele boodschappen en inhoud en niveau van het huidige debat over ontwikkelingssamenwerking in Nederland. In zijn boek *Geloven dat het kan* stelt de voorman van Cordaid dat het Nederlandse debat over ontwikkelingssamenwerking voornamelijk gaat over effectiviteit en meetbaarheid; er lijkt haast uitsluitend aandacht te zijn voor rapportages, harde cijfers en resultaten. Daarmee is de vraag ‘Doen we de dingen goed?’ centraal komen te staan in plaats van deze vraag: ‘Doen we de goede dingen?’ Hoewel de auteur het belang van aantoonbare effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking – voor zover ‘aantoonbaar’ haalbaar is, want ook Grotenhuis geeft aan dat de werkelijkheid van ontwikkelingssamenwerking buitengewoon complex is - onderschrijft, meent hij dat het debat in eerste instantie moet gaan over ‘de politieke vraag naar de richting van de samenleving en pas vervolgens over de instrumenten waarmee gerechtigheid moet worden gerealiseerd’(Grotenhuis, 2008). De kritiek op het debat kan kernachtig samengevat worden als: het debat is te simplistisch en te eenzijdig.

1.2.2 Wat is populisme?

Het debat over ontwikkelingssamenwerking is volgens actoren uit de sector en de linkse politiek dus (onder andere) populistisch. Maar wat is populisme eigenlijk? De wetenschappelijke definities van populisme wijken af van de meer alledaagse definities ervan. Mudde (2004) onderscheidt twee alledaagse definities van populisme, namelijk populisme als 'zeer emotioneel en simplistisch discourse dat zich richt op de onderbuikgevoelens van de burger' en populisme als 'opportunistisch beleid met tot doel het snel "pleasen" van het volk/de kiezer – om zo hun steun te kopen – in plaats van (rationeel) op zoek gaan naar "de beste optie"'.

In de wetenschap zijn er vele definities van populisme te vinden. Al jaren lang is populisme een populair onderzoeksonderwerp, en met de opkomst van nieuw (rechts) populisme in Europa in het laatste decennium is de hoeveelheid onderzoek over dit onderwerp alleen maar toegenomen. In de wetenschap wordt populisme op verschillende manieren gedefinieerd. Een manier is het beschrijven van een ideaaltype, waarbij een aantal kenmerken van een ideale of basisvorm van populisme in kaart wordt gebracht. Dit is de wijze waarop bijvoorbeeld Taggart (2002) te werk gaat. Zijn ideaaltype van populisme wordt, met een aantal aanvullingen, als uitgangspunt in deze studie gebruikt. Taggart onderscheidt vijandigheid ten opzichte van representatieve politiek, de identificatie met een 'heartland', een afwezigheid van kernwaarden, een reactie op een crisisgevoel, en zelflimitatie en veranderlijkheid als kenmerken van een ideaaltypisch populisme. In deze studie wordt dit vertaald naar de kernbegrippen *beroep op de gewone man*, *contextgebondenheid* en *simplisme*. Daarnaast wordt een vierde kenmerk bekeken, namelijk *de eenzijdige nadruk op (economische) effectiviteit en meetbaarheid*, gebaseerd op de kritiek vanuit de sector op het debat. Deze kenmerken worden uiteraard in meer detail besproken in het theoretisch kader van deze studie.

1.2.3 De rol van media in het publieke debat

De kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 sluit aan bij een bredere kritiek op het publieke debat in het algemeen. Daarnaast lijken nieuw populisme en moderne media met elkaar verbonden in de eenvoud van hun uitingen en hun hang naar simpele boodschappen. De rol van de media in moderne publieke debatten kan bovendien een verklarende factor zijn wat betreft de toon van het debat over ontwikkelingssamenwerking.

De kritiek op de rol van de media in het publieke debat gaat in feite over de relatie tussen media, burger en politiek. Deze drie zitten vast in een gezamenlijk interactiepatroon waaruit ze geen

van allen in staat zijn te ontsnappen. De burger heeft de media immers nodig voor zijn (politieke) nieuws; keert hij de media de rug toe, dan heeft hij geen toegang meer tot dat nieuws. Politici hebben de media nodig als forum voor het openbaar (publiek!) maken van hun ideeën en het bereiken van hun kiezers. De media tot slot hebben burgers nodig als kijkers, luisteraars of lezers, en politici als onderwerp en aanleveraars van sappig nieuws en pakkende oneliners om de burger mee aan de buis, radio of krant te kluisteren. In de woorden van Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (2006): ‘ze hebben elkaar nodig en zijn tegelijkertijd tot elkaar veroordeeld’; dit verschijnsel wordt ook wel *medialogica* genoemd.

De kritiek op de media en hun rol in het publieke debat betreft hypevorming, framing, personalisering en infotainment. In het theoretisch kader worden deze termen nader besproken en uitgelegd. Voor nu is het genoeg te constateren dat de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking binnen deze bredere kritiek op de rol van de media in het publieke debat in zijn algemeenheid valt, dat er bepaalde overeenkomsten zijn tussen dat wat moderne media en nieuw-populisten wordt verweten en dat *medialogica* mogelijk een rol speelt bij de toonzetting van het debat over ontwikkelingssamenwerking.

1.2.4 Vraagstelling

Het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 speelt zich af op verschillende niveaus: in kamerdebatten in beide Kamers, in kamervragen, tijdens het vragenuurtje, in televisieprogramma's, op weblogs, in kranten en tijdschriften et cetera. Het valt echter op dat het *gepolariseerde* debat vooral plaatsvindt buiten de Kamer, en wel in de media. In de partijprogramma's van de drie grote partijen VVD, CDA en PvdA van 2002 en 2006 bijvoorbeeld, zijn geen al te controversiële verschillen in de standpunten over ontwikkelingssamenwerking te ontdekken; als je de media mag geloven zijn de verschillen tussen VVD en de beide andere partijen echter levensgroot. De polarisatie van het debat zit hem dus voornamelijk in het politieke debat in de media, en daarom vormt dit het onderzoeksobject van deze studie.

In dit onderzoek staan de volgende hoofdvragen centraal:

Is het in de media gevoerde (politieke) debat over ontwikkelingssamenwerking tussen september en december 2008 als 'populistisch' te kwalificeren? Is er ten opzichte van het verleden een stijgende lijn te ontdekken wat betreft de mate van populisme in dit debat?

De uitkomsten van dit onderzoek zullen duidelijk moeten maken of het debat over ontwikkelingssamenwerking inderdaad populistisch is, en ook of het populistischer is dan voorheen, zoals de hevige kritiek op het debat sinds 2008 wel doet vermoeden. Om de hoofdvragen te beantwoorden zijn een aantal deelvragen opgesteld:

1. *Wat is populisme?*
2. *In hoeverre zijn kenmerken van populisme te vinden in het debat over ontwikkelingssamenwerking in de vijf grote landelijke Nederlandse kranten in de periodes*
 - *15 september 2008 tot en met 15 december 2008*
 - *15 september 2002 tot en met 15 december 2002*
 - *15 september 1996 tot en met 15 december 1996*

De eerste deelvraag wordt beantwoord in het theoretische gedeelte, de tweede deelvraag in het empirische gedeelte van dit onderzoek. Om het tweede deel van de hoofdvraag te kunnen beantwoorden, om na te gaan dus of het debat in de tweede helft van 2008 werkelijk populistischer is dan in eerdere perioden, is ervoor gekozen hetzelfde onderzoek uit te voeren voor dezelfde periodes in 2002 en 1996. Voor deze periodes is om diverse redenen gekozen. De keuze voor de meest recente periode zal inmiddels al wel min of meer duidelijk zijn; juist in de tweede helft van 2008 wakkerde het politieke debat over ontwikkelingssamenwerking tot krachtig aan. Ook is het debat over de begroting van ontwikkelingssamenwerking voor 2009 in deze periode gevoerd. Aangezien dit begrotingsoverleg deze keer voor nogal wat opschudding zorgde omdat onder andere de VVD voor het eerst in haar geschiedenis tegen de begroting stemde, is het te verwachten dat de woordvoerders van ontwikkelingssamenwerking in deze periode mogelijk meer media-aandacht hebben gezocht. Voor de periode in 2002 is gekozen omdat deze net valt na een wisseling van kabinet. Na twee kabinetten paars werd het stokje in 2002 overgegeven aan Balkenende. Bovendien is deze periode nog sterk gekleurd door de aanslag op de Twin Towers op 11 september 2001, die de internationale verhoudingen sterk onder spanning heeft gezet. Niet in de laatste plaats is deze periode relevant voor dit onderzoek omdat die valt kort na de moord op de populist Pim Fortuyn en de toetreding van diens politieke erfgenamen (de LPF) tot het eerste kabinet-Balkenende. Naar 1996 tot slot is het weer een sprong van zes jaar terug in de tijd. In deze periode was de economische situatie van Nederland rooskleurig en werd ontwikkelingssamenwerking nog breed gedragen door de Nederlandse bevolking. Deze periode is dan ook interessant omdat, als het klopt dat populisme zich in toenemende mate breed maakt in het politieke debat over ontwikkelingssamenwerking, het debat

in deze periode dus een stuk minder populistisch zou moeten zijn. De keuze voor deze periodes wordt in het empirische deel van deze studie verder toegelicht.

De debatten in deze drie periodes worden onderzocht aan de hand van krantenartikelen over ontwikkelingssamenwerking in de vijf grote Nederlandse landelijke dagbladen. Dit zijn *Trouw*, *NRC Handelsblad*, *Algemeen Dagblad*, *de Volkskrant* en *de Telegraaf*. In de relevante artikelen uit deze periodes zijn een aantal kernbegrippen gecodeerd, met behulp van het codeerprogramma WinMax, die duidelijk kunnen maken of het debat in 2008 populistisch is, en of dit in meerdere mate het geval is dan in eerdere jaren.

1.3 Leeswijzer

Deze leeswijzer zet de verdere structuur van dit onderzoeksverslag uiteen. In dit hoofdstuk zijn de aanleiding voor dit onderzoek en de probleemstelling aan de orde gekomen. Hierna volgen een theoretisch deel, een empirisch deel en een concluderend deel.

In het theoretisch gedeelte wordt de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 uiteengezet, waarna wordt ingegaan op de wetenschappelijke definities van populisme en de rol van de media in het publieke debat. In hoofdstuk drie wordt de overgang van theorie naar empirie uiteengezet.

Hoofdstuk vier vormt het begin van het empirisch deel: hierin kan de methode van onderzoek worden gevonden. Het vijfde hoofdstuk toont de resultaten van dit onderzoek, en in dit empirische gedeelte volgt dan ook nog een zesde hoofdstuk met een analyse van de resultaten.

In het concluderende gedeelte tot slot wordt in hoofdstuk 7 op basis van de resultaten en de analyse antwoord gegeven op de onderzoeksvragen, en worden suggesties gedaan voor vervolgonderzoek.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk komen de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking, literatuur over populisme en literatuur over de rol van de media in het publieke debat aan de orde. Aangezien de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking de aanleiding van deze studie vormt, wordt zij als eerste uiteengezet. De daaropvolgende literatuur over populisme en de media plaatst deze kritiek in een wetenschappelijk kader en in een bredere context van maatschappelijke kritiek op de rol van de media in het publieke debat. Dit helpt de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking te duiden, zodat in het volgende hoofdstuk een operationalisatie van de te onderzoeken begrippen kan worden gemaakt op basis van deze kritiek en de wetenschappelijke literatuur. De eerste deelvraag, *Wat is populisme?*, wordt zo in hoofdstuk 2 en 3 beantwoord.

2.1 De kritiek op het ontwikkelingssamenwerkingsdebat

De tweeledige vraag die in dit onderzoek centraal staat - is het debat over ontwikkelingssamenwerking populistisch, en zo ja, is het populistischer dan in eerdere periodes? - is gebaseerd op het hevige debat over ontwikkelingssamenwerking sinds halverwege 2008 en de kritiek hierop. Deze kritiek komt vooral uit de ontwikkelingssamenwerkingssector zelf. Verschillende (vak)bladen over internationale samenwerking signaleren vanaf 2008 een verandering in de toon van het debat. Er wordt gesproken over de verharding van de toon van het debat en populisme. Twee critici springen eruit met hun uitspraken over dit debat. Dit zijn Farah Karimi en René Grotenhuis, directeur van respectievelijk Oxfam Novib en Cordaid. Deze twee waren het meest helder en uitgesproken in hun kritiek en geven bovendien de meeste onderbouwing bij hun stellingen, waar anderen in artikelen en tijdschriften vaak niet verder gaan dan te constateren dat het debat verhardt of oppervlakkig en populistisch van toon is. (Overigens klinkt er ook vanuit de PvdA en GroenLinks enig commentaar op het debat over ontwikkelingssamenwerking. Dit wordt echter in veel mindere mate onderbouwd dan de kritiek van Karimi en Grotenhuis, en er wordt hier om die reden niet verder bij stilgestaan). Daarom wordt hieronder kort toegelicht wat Grotenhuis en Karimi in dit verband in media of publicaties hebben gezegd. Vervolgens wordt aan de hand van deze kritiek vanuit de praktijk en de theorie over populisme en de media in het volgende hoofdstuk een operationalisatie gegeven van het van de belangrijkste begrippen van deze studie.

De kritiek van Karimi en Grotenhuis op het debat over ontwikkelingssamenwerking vanaf 2008 is in essentie een kritiek op de *simplistische* en *eenzijdige* toon ervan. Simplisme, of simplistisch taalgebruik, wordt zoals in de volgende paragraaf te lezen is in de wetenschappelijke literatuur als een van de vaste aspecten van populisme beschouwd. Karimi stelt begin 2009 in een Nieuwjaarslezing dat het debat over ontwikkelingssamenwerking van het afgelopen jaar bestond uit 'losse flodders over kleine onderdelen van een zogenaamde hulpindustrie'. Ze heeft genoeg van incidentenpolitiek en stellingen als 'hulp helpt' versus 'hulp helpt niet'. Het zijn politiek-ideologische tegenstanders die het debat volgens haar met deze simplistische uitspraken verpesten. Dit simplisme doet geen recht aan de praktijk van het ontwikkelingssamenwerkingswerk, die 'veel weerbarstiger is dan in simplistisch ideologische verhalen wordt voorgespiegeld' (Karimi, 2009). Karimi stelt dat het tijd is voor wat zij een 'zinnig' debat over ontwikkelingssamenwerking noemt, omdat ze vindt dat 'ontwikkelingssamenwerking een beter debat dan het ad-hoc debat in 2008' verdient (Karimi, 2009). Hoe het debat er wel uit moet zien, verwoordt ze als volgt: 'We hebben een serieus debat nodig op grond van feiten en met oog voor wat ontwikkelingssamenwerking werkelijk kan bijdragen aan het oplossen van de grote vraagstukken. De centrale vraag is hoe we van ontwikkelingssamenwerking tot echte internationale samenwerking komen.' Haar kritiek is samen te vatten als kritiek op de simplificering van een complex onderwerp; er is te weinig serieuze aandacht voor feiten en de grote vraagstukken van deze sector.

Grotenhuis onderschrijft de complexiteit van ontwikkelingssamenwerking en het feit dat de door Karimi genoemde grote vraagstukken in het huidige debat over ontwikkelingssamenwerking niet of te weinig aan de orde komen. In zijn boek *Geloven dat het kan* zet de directeur van Cordaid verschillende visies op ontwikkelingssamenwerking uiteen. Hij geeft aan dat de sector ten onder kan gaan aan 'simpele boodschappen'. De juiste repliek op de vele 'populistische aanvallen' op de ontwikkelingssamenwerking sector ligt volgens hem echter niet in simpele antwoorden (Grotenhuis, 2008). Juist de complexiteit van ontwikkelingssamenwerking moet erkend worden. Maar naast 'te simpel' is het debat of het discours over ontwikkelingssamenwerking volgens Grotenhuis vooral te eenzijdig. Grotenhuis (2008) geeft aan dat er in het huidige debat voornamelijk aandacht is voor effectiviteit en meetbaarheid: 'Ontwikkelingssamenwerking lijkt zich steeds eenzijdiger te ontwikkelen tot een economische wetenschap, waarin de groei van het bruto nationaal product, de aandacht voor globalisering, en *return on investment* dominant zijn'. Bovendien signaleert de auteur dat er een 'eenzijdige nadruk op de doel-middelenrationaliteit' is, 'waarbij rapportages en kwantificering van resultaten de enige dingen zijn die lijken te tellen'. Dit betekent niet dat de auteur het belang van effectiviteit niet ziet, maar hij vindt de nadruk op effectiviteit en meetbaarheid buiten proportie groot. Er zou meer aandacht mogen zijn voor andere aspecten, zoals de vergroting van

bijvoorbeeld sociale cohesie in een land. Volgens hem is de vraag ‘doen we de dingen goed?’ centraal komen te staan, in plaats van de zijns inziens veel belangrijker vraag: ‘doen we de goede dingen?’ (Grotenhuis, 2008). Dit is wat Karimi ook al aanstipte toen zij zei dat er te weinig aandacht is voor de fundamentele grote vraagstukken binnen deze sector. Volgens Grotenhuis is het discours over ontwikkelingssamenwerking de laatste tien jaar sterk veranderd. De politiek ideologische discussies, die volgens de auteur in de jaren tachtig nog volop werden gevoerd, zijn vervangen door een *evidence based* benadering, waarin iedereen het eens lijkt te zijn over het belang van ‘meten (=) weten en verantwoorden’ (Grotenhuis, 2008). Met zoveel woorden zegt hij dus, net als Karimi, dat de grote (ideologische) vraagstukken te veel naar de achtergrond zijn verdwenen. Dit is wat hierboven de eenzijdige toon van het debat is genoemd: wel aandacht voor meetbaarheid, cijfers en resultaat, en nauwelijks of geen aandacht voor de (politiek) ideologische vragen over de aard en richting van ontwikkelingssamenwerking.

Samen stellen deze auteurs dus dat het debat over ontwikkelingssamenwerking anno 2008 verre van op de juiste manier wordt gevoerd. Het debat is simplistisch en eenzijdig, en beiden keuren zij deze ontwikkeling af. Deze kritiek wordt vaak onder één noemer gebracht met de term ‘populistisch’, (bijvoorbeeld door GroenLinks, Christen Unie, PvdA en actoren uit de sector zoals bovengenoemde auteurs zelf). In hoeverre dit overeenkomt met wat in de wetenschappelijke literatuur onder populisme wordt verstaan is nog een open vraag. Populisme is een term die vaak gebruikt wordt; maar wat *is* het precies? Daar wordt in de volgende paragraaf op in gegaan.

2.2 Populisme

- *po·pu·lis·me* het; o (min.) neiging zich te richten naar de massa vd bevolking’ (Van Dale online)
- *po·pu·lis·me* het; populaire, oppervlakkige, enigszins demagogische betoogtrant’ (Van Dale, 1999).

Om antwoord te krijgen op de vraag of het debat over ontwikkelingssamenwerking als populistisch te karakteriseren is, moet het begrip populisme nader worden gedefinieerd. Sociale wetenschap streeft naar intersubjectiviteit. Aangezien terminologische verwarring intersubjectiviteit a priori onmogelijk maakt, wordt het begrip populisme hier eerst zo nauwkeurig mogelijk in kaart gebracht.

Populisme is een veel besproken begrip: de afgelopen decennia hebben met de komst van verschillende populistische partijen in Europa vele essays, onderzoeken en boeken over het thema opgeleverd. De laatste jaren is de hoeveelheid onderzoek hierover opnieuw toegenomen door de

opkomst van extreemrechtse populistische partijen. In deze storm van publicaties zijn vele verschillende definities van populisme gegeven. In deze paragraaf worden enkele onderzoeken over populisme besproken met als doel de term populisme zo helder mogelijk in beeld te krijgen.

Wat in de overstelpende wetenschappelijke literatuur over populisme meteen opvalt, is dat wetenschappers het er vaak niet over eens wat populisme precies is. Is het een ideologie? Een discourse? Niet meer dan een communicatietechniek? Mudde (2004) onderscheidt in het dagelijkse (niet- wetenschappelijke) gebruik van het begrip populisme twee betekenissen. In de eerste betekenis is populisme een 'zeer emotioneel en simplistisch discourse dat zich richt op de onderbuikgevoelens van de burger'. In deze omschrijving vind je de 'min.' in de betekenis van 'minachtend' van de redacteurs van Van Dale online tussen de regels terug. Bij deze definitie past ook het aandragen van te simpele oplossingen voor complexe problemen en het zogenaamde 'sloganisme'. Mudde geeft aan dat deze definitie van populisme in de wetenschap weinig bruikbaar is. Wie beslist immers wat er als 'emotioneel' (versus rationeel) bestempeld mag worden en wat 'simplistisch' is en wat juist serieus of grondig. Hier kan nog aan toegevoegd worden: hoe definieer je iets als 'onderbuikgevoelens'? Ook dit begrip is nauwelijks succesvol en onderzoekbaar te definiëren.

Een tweede betekenis die volgens Mudde zeer gangbaar is, is populisme als 'opportunistisch beleid met tot doel het snel "pleasen" van het volk/de kiezer – om zo hun steun te kopen – in plaats van (rationeel) op zoek gaan naar "de beste optie"' (Mudde, 2004). Als voorbeeld noemt hij hierbij belastingverlagingen en het geven of beloven van andere financiële voordelen vlak voor de verkiezingen. Maar ook hier geeft de auteur aan dat deze definitie in de wetenschappelijke praktijk lastig te hanteren is. Wie besluit immers of beleid opportunistisch, populistisch of juist solide, doorwrocht en verstandig is? Zoals Dahrendorf (2003) zegt: 'De een z'n populisme, is de ander z'n democratie en omgekeerd'. De in het dagelijks leven gehanteerde uitleggen en betekenissen van populisme zijn volgens Mudde in de wetenschap dus lastig te onderzoeken en hanteren. Duidelijk wordt dat de wetenschappelijke definities van populisme niet per se overeenkomen met wat in het dagelijks taalgebruik populisme wordt genoemd. Ook de aan het begin van deze paragraaf geciteerde omschrijvingen van populisme uit (de toch toonaangevende en gezaghebbende) Van Dale, komen niet per definitie overeen met wat de wetenschap populisme noemt.

Wat houden die wetenschappelijke definities dan wél in? De onderzoeksmachine over populisme is sinds enkele jaren weer op volle toeren gaan draaien door de opkomst van een 'nieuw populisme' in Europa (Taggart, 2002). Dit nieuwe populisme wordt, in tegenstelling tot eerdere periodes waarin ook links en extreem links geassocieerd werden met populisme, voornamelijk gezien bij (extreem) rechtse politieke bewegingen en partijen. Het bekendste voorbeeld hiervan in Nederland is Pim Fortuyn, en recenter wordt ook Geert Wilders vaak in dit hokje geplaatst. Deze

opkomst van nieuw (rechts) populisme gaat samen met een legitimeitscrisis van representatieve democratieën (Taggart, 2002). Politieke partijen verliezen steeds meer leden, opkomstcijfers bij verkiezingen zijn laag en er is een groeiend wantrouwen tegen de politieke elite. Dit hangt ook samen met het feit dat 'de burger' zich niet voldoende gerepresenteerd voelt door de volksvertegenwoordigers in Den Haag. Dit wordt wel het 'democratisch tekort' genoemd; het systeem van representatieve democratie kent ook zijn beperkingen. Populisten gedijen vooral goed in situaties (landen) waarin er een discussie bestaat over de legitimiteit van het politieke systeem. Populistische partijen in verschillende landen spelen in op deze gevoelens en presenteren zich als buitenstaander of nieuweling: zij zijn anders dan de gevestigde politiek, waardoor zij niet met dezelfde legitimeitsproblemen kampen.

Maar wat is, in wetenschappelijke termen, populisme nu precies? Als de dagelijkse definities van dit begrip zoals door Mudde (2004) beschreven in de wetenschap niet onderzocht kunnen worden, hoe definieert de wetenschap populisme dan wel? Zoals al aangegeven zijn er in de wetenschap talloze verschillende definities hieromtrent. Taggart (2002) onderscheidt drie manieren waarop in de wetenschap populisme wordt omschreven. De eerste komt vaak voor en beschrijft de specifieke omstandigheden en context waarin populisme zicht voordoet, bijvoorbeeld een studie over Pim Fortuyn; een andere manier is een opsomming van verschillende soorten populisme, bijvoorbeeld een studie over links en rechts populisme. De derde variant ten slotte is het beschrijven van een soort van ideaaltype van populisme, waarbij verschillende kenmerken, oorzaken en effecten ervan worden benoemd. Taggart zelf gebruikt de derde manier om populisme te beschrijven en geeft zes kenmerken van dit verschijnsel. Dit populisme is een ideaaltype, en daadwerkelijke vormen van populisme bezitten onderstaande kenmerken volgens de auteur altijd in een bepaalde (wisselende) mate:

1. 'Populisme is vijandig ten opzichte van representatieve politiek.' Hoewel het huidige nieuwe populisme negatief oordeelt over de representativiteit van de politiek, pleit het in de praktijk vaak niet voor een meer representatieve politiek. Ze vallen terug op charismatische leiders ('key individuals') zoals Berlusconi en Haider. Ook Mudde (2004) geeft aan dat het nieuwe populisme niet moet worden misverstaan als een roep om meer, echte of directere democratie. Het is niet zo dat Jan Modaal het in de Kamer voor het zeggen wil hebben, er is alleen behoefte aan een sterke, charismatische leider die in staat is 'de gemiddelde burger' aan te spreken en te representeren in de politiek.

2. 'Populisten identificeren zich met het "heartland", wat een ideaalbeeld van het land en het volk dat zij representeren inhoudt.' Zij hebben het vaak over 'het volk', 'de burger', 'de belastingbetaler' et cetera. Deze begrippen zijn in feite ook ideaalbeelden. 'Het volk' is de fictieve bevolking van het fictieve *heartland* 'De essentie van het *heartland* en zijn inwoners is niet een utopie' maar eerder een beeld van het goede leven dat er ooit was, voordat het werd verpest door moderne zaken als huidige corruptie, immigratie en politici (Taggart, 2002). In tegenstelling tot utopische denkbeelden is het *heartland* dus in retrospectief geconstrueerd naar het beeld van een geromantiseerd verleden. In de woorden van Mudde (2004) verklaart het concept van het *heartland* dat 'het volk' waar populistten over spreken 'in feite een mythe en een geconstrueerde subset van de hele populatie is'.
3. 'Het derde kenmerk van populisme is de afwezigheid van kernwaarden.' Aangezien populisme zich afzet tegen huidige elites en instituties, en deze elites en instituties van tijd tot tijd en van land tot land verschillen, zijn er geen duidelijke kernwaarden van populisme aan te wijzen. Populisme kan dus ook zowel links, rechts, reactionair, revolutionair et cetera zijn.
4. 'Populisme is een reactie op een gevoel van crisis.' Dit crisisgevoel slaat meestal op de (morele) situatie van het land en het politieke bestuur. Op dit moment gaat dit in Europa vooral over vragen omtrent legitimiteit, bijvoorbeeld: 'is het politieke bestuur van de EU legitiem?' Het doet er volgens Taggart (2002) niet eens zo veel toe of er daadwerkelijk een gebrek aan legitimiteit (een legitimiteitscrisis) is. Het debat over legitimiteit op zich geeft populisme al een *boost*.
5. 'Populisme limiteert zichzelf.' Aangezien populistten zich meestal afzetten tegen bestaande instituties, raken zij, zodra ze ingebed raken in het systeem en zélf instituties zijn geworden, hun eigen legitimiteit kwijt.
6. 'Populisten zijn net kameleons.' De context heeft grote invloed op populisme. Populisten voelen zich geen onderdeel van een bredere internationale beweging, maar komen vooral op voor hun specifieke *heartland* en volk, wanneer dat in hun ogen bedreigd wordt.

Taggart (2002) voegt aan bovenstaande kenmerken toe dat populisme in de kern altijd een reactie van de overheerste op de heerser is. Dit betekent dat het 'amorf en diffuus' is en in essentie niet een gevolg van moderniteit of moderne politiek is, zoals vaak is gesuggereerd, maar een *reactie* op iets, zoals instituties, politiek of de elite. Wel is het zo dat de moderniteit, met haar representatieve

vormen van politiek, het mogelijk heeft gemaakt dat populisme een uitlaatklep heeft gekregen. Als gezegd is populisme een reactie van de overheerste op de heerser, maar in een systeem van representatieve politiek kan de onvrede van de overheerste op een systematische wijze naar buiten worden gebracht binnen het politieke systeem (Taggart, 2002). In andere bewoordingen onderschrijft Mudde (2004) de conclusie dat populisme een reactie van de overheerste op de heerser is. Hij stelt dat het altijd iets te maken heeft met 'de elite' en 'het volk', of 'the people versus the powerful' (Mudde, 2004). Zijn definitie van populisme is 'een ideologie die de maatschappij verdeeld ziet in twee homogene en antagonistische groepen, "het pure volk" versus "de corrupte elite", en die bepleit dat politiek een uiting zou moeten zijn van *volonté générale* (de algemene wil) van het volk' (Mudde, 2004).

Een laatste toevoeging van Taggart (2002) tot slot geeft aan dat populisme, in zijn drive om de gewone man te representeren, noodzakelijk 'een politiek van simplisme' tot gevolg heeft. Aangezien de politiek van de populist de gewone man moet vertegenwoordigen, moeten politici ook 'gewone taal' spreken. 'Helderheid, directheid en simplisme' worden het adagium. De auteur geeft aan dat populisme een simplistische stijl stimuleert, en dat populisme zo 'een delegitimerend effect heeft op complexe of technische beleidsinitiatieven' (Taggart, 2002).

De literatuur over populisme lijkt dus ten eerste maar deels te raken aan de dagelijkse definities van populisme, en ten tweede niet naadloos aan te sluiten bij de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking. Deels zijn er wel overeenkomsten; het laatstgenoemde punt - de simplistische stijl van het populisme en het delegitimerende effect ervan op complexiteit van beleid en het debat daarover - raakt aan de kritiek van Grotenhuis en Karimi op het debat. Andere kenmerken die in de wetenschappelijke literatuur worden genoemd, zoals de kloof tussen elite en het volk, zijn niet aanwezig in de kritiek op het ontwikkelingssamenwerkingsdebat. Hierop wordt nader ingegaan in het hoofdstuk dat de vertaalslag van theorie naar empirie maakt. Voor nu volstaat deze beschrijving van de literatuur over populisme; op basis hiervan en op basis van de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking, kunnen in het volgende hoofdstuk een aantal relevante begrippen worden geoperationaliseerd, die het debat over ontwikkelingssamenwerking in de vijf landelijke dagbladen in september tot december 1996, 2002 en 2008 kunnen typeren. Maar voordat die stap wordt gezet, wordt eerst nog gekeken naar de rol van de media in het publieke debat.

2.3 De rol van media in het publieke debat

'In de strijd om de aandacht van het verveelde publiek ontmoeten de media en de politiek elkaar bij oppervlakkigheid. Met diepgang bereikt de journalist het publiek niet meer en de politicus het nieuws niet. Het gevolg is dat de neiging om te reflecteren bij iedereen afneemt.' (Wijnberg, 2009)

In deze paragraaf wordt de rol van de media in het publieke debat besproken. Er klinkt maatschappijbreed de laatste jaren veel kritiek op de media en hun rol in (de door critici ervaren vervlakking van) het publieke en politieke debat. De kritiek vanuit de sector op het debat over ontwikkelingssamenwerking past deels binnen deze bredere discussie over de rol van de media in het publieke debat. Nieuw populisme en de moderne media lijken bovendien ook met elkaar verbonden, in bijvoorbeeld hun hang naar eenvoud en simplisme van boodschappen. Daarom wordt hier ingegaan op de rol van de media, hoe die door de jaren heen veranderd is en wat de kritiek daarop precies is. Ook wordt in dit verband het begrip *medialogica* geïntroduceerd. Mogelijk ligt deze *medialogica* ten grondslag aan de simplificering van het debat over ontwikkelingssamenwerking, en het publieke debat in het algemeen.

Zoals in de vorige paragraaf gezegd is populisme de laatste decennia veel voorgekomen en daarom veelvuldig onderzocht. Mudde (2004) stelt dat het niet waarschijnlijk is dat de afstand tussen politiek en burger in de laatste decennia zoveel groter is geworden, en dat populisme daarom steeds wijdverspreider is geworden. Volgens hem is het probleem niet zozeer de groeiende afstand – de welbekende 'kloof' - tussen burger en politiek, maar de perceptie van die afstand. Die perceptie is de laatste decennia volgens namelijk hem wel veranderd, door de veranderde en toegenomen rol van de media. Mudde (2004) vat de veranderde rol van de media als volgt samen: 'In het kort is de veranderde manier waarop politiek wordt weergegeven in de media, belangrijker dan de daadwerkelijke toename van vuile spelletjes en corruptie in de politiek.' Corruptie en dergelijke zijn op zich dus niet toegenomen, de hoeveelheid media-aandacht die zij kregen daarentegen wél. Deze veranderende rol van de media is een vaak opgemerkt en bekritiseerd verschijnsel in Nederland. Journalisten, politici en wetenschappers constateren dat de berichtgeving in het nieuws oppervlakkig, gefocust op drama en conflict en van te grote invloed op het publieke debat is: 'Vooral vanaf 2003 kwamen de media en de journalistiek onder vuur te liggen. Het regende in de post-Pim-periode ineens verontrustende boeken, rapporten, publicaties, voordrachten en discussies over mediahypes (Vasterman), *medialogica* (Kleinnijenhuis e.a.), dandyisme en celebrificatie (Pels), dramademocratie (Elchardus), toeschouwersdemocratie (Manin), dummydemocratie (Kruiter), fandemocratie (Van Zoonen), inquisitiedemocratie ('t Hart) en amusementseconomie (Gray)

(Haasbroek, 2005). De invloed van de media op het publieke debat en de politiek wordt dus groot geacht, en dit verschijnsel wordt vaak in negatieve termen besproken; er moet iets aan gedaan worden. Het idee is dat de oppervlakkige berichtgeving leidt tot een oppervlakkig publiek en politiek debat en dus tot oppervlakkige meningsvorming.

Oppervlakkigheid is derhalve kennelijk kenmerkend voor het publieke debat in de media, en is ook een van de dingen die populisten vaak verweten wordt. Hieronder wordt dieper ingegaan op wat de precieze kritiek is op de media in het publieke debat.

2.3.1 Een korte geschiedenis van de rol van de media in de politiek

De rol van de media is door de jaren heen veranderd. De publieke ruimte in Nederland is tot in de jaren zestig verdeeld langs religieuze en sociaal-politieke lijnen. Deze zogenaamde verzuiling werkt ook door naar de media, die verdeeld zijn langs dezelfde lijnen. In de praktijk betekent dit dat de radio, tv en de geschreven pers de 'schoothond' zijn van de politieke partij of kerk waar zij bij horen (Bovens, 't Hart and Twist, 2007). Sinds de jaren zestig is deze situatie sterk veranderd. Door de ontzuiling van de Nederlandse maatschappij staan de media opeens verder af van de politieke en religieuze partijen waar ze ooit zo nauw mee verbonden waren. Dit 'leidt in de media-politieke verhoudingen tot een verlies van de binding tussen nieuwsconsument en medium én tussen kiezer en partij' (Van Beek, Rouw en Schillemans, 2006). Niet langer zijn de media de schoothond van politieke partijen, in de nieuwe situatie hebben zij eerder de rol van 'waakhond' (Bovens et al. 2007): de media zien het als hun taak de politiek te controleren en zitten hen daarbij nauw op de huid. 1965 vormt in dit kader een belangrijk omslagpunt. In dat jaar komt er zowel een tweede televisienet als een derde radiozender (Van Beek et al., 2006). Ook wordt het permanente kijk- en luisteronderzoek ingevoerd, waardoor de voorkeur van kijkers altijd bekend is. In 1989 gaan de eerste commerciële zenders van start, en in de jaren die volgen ontstaat er een breed aanbod van verschillende zenders en programma's. In enkele jaren gaan radio, tv en later internet een steeds prominentere plek innemen naast de geschreven pers.

Gezien de kritiek op de huidige media, is het nog maar de vraag of die hun functie van waakhond nog steeds zo sterk uitoefenen. Bovens et al. (2007) trekken hun 'hondse' metafoor door naar de huidige situatie, waarin de media in een minder positief daglicht staan. In deze situatie kunnen de media volgens de auteurs zelfs getypeerd worden als 'straathond'. In de volgende paragraaf wordt uiteengezet wat de kritiek op de media en journalistiek precies inhoudt.

2.3.2 Kritiek op de rol van de media

De kritiek op de media betreft de verhouding tussen burgers, media en politiek. Deze relatie zou verziekt zijn: de drie groepen zitten vast in een gezamenlijk interactiepatroon waar ze niet uit kunnen of willen: 'ze hebben elkaar nodig en zijn tegelijkertijd tot elkaar veroordeeld' (RMO, 2006). Politici hebben media nodig als forum waarop zij hun kiezers en achterban kunnen bereiken; media hebben politici nodig voor sappige onderwerpen waarmee zij de kijker/lezer kunnen boeien en de burger heeft de media nodig voor nieuwsvoorziening (over de politiek). 'De interactie tussen de drie spelers en de geheel eigen dynamiek die daarbij ontstaat, kunnen we omschrijven als medialogica. Voor deze benaming is gekozen (en niet voor bijvoorbeeld burgerlogica of overheidlogica) omdat het publieke debat steeds meer wordt bepaald door de mogelijkheden én de begrenzings van het *medium*' (RMO, 2006). Zowel de burger, de politiek en de journalistiek laten hun acties dus (mede)bepalen door medialogica.

De RMO stelt dat medialogica en de ongemakkelijke driehoeksrelatie tussen de drie genoemde spelers ontstaan zijn door een drietal belangrijke trends, te weten 'het ontstaan van een integrale nieuwsmarkt', 'informalisering' en 'het ontstaan van nieuw journalistieke stijlen'. Met een integrale nieuwsmarkt wordt verwezen naar de ontwikkeling die in de vorige paragraaf is beschreven: de ontwikkeling van een beperkt aantal partijgebonden media naar een situatie met vele media (of nieuwsbronnen) zonder duidelijke identiteit of focus, die allemaal uit dezelfde nieuwsvijver putten en allemaal banden hebben met Den Haag. Informalisering betekent een minder formele relatie tussen burger en overheid (in de media); ministers zitten ontspannen bij Matthijs van Nieuwkerk aan tafel op een informele manier (niet in vakjargon) over hun beleid en vele andere zaken te praten. Met nieuwe journalistieke stijlen tot slot verwijst de RMO naar het meer centraal stellen van het perspectief van de burger in de berichtgeving, in tegenstelling tot het perspectief van de autoriteiten, zoals het was in de jaren van de verzuiling (RMO, 2006). Deze drie trends zouden hebben geleid tot de nieuwe rol van de media en de verhouding met burger en politiek zoals die op dit moment is. Hieronder wordt in meer detail besproken welke kritiek er klinkt op die nieuwe rol van de media.

De kritiek op de huidige journalistiek en media is hevig. Het beeld van objectieve media die het nieuws op een neutrale manier en met een zekere distantie verslaan gaat niet meer op. Bovendien lijken de media aan macht te winnen omdat zij (in plaats van bijvoorbeeld het parlement) steeds meer het podium vormen waarop politieke actie plaatsvindt (Hendriks en Korsten, 2001). De kritiek op de media en hun rol in de politiek, het publieke debat en opinievorming neemt verschillende vormen aan. Zij is onder te verdelen in vier punten:

1. Hypevorming. Media zijn verantwoordelijk voor het creëren van hypes. Hendriks en Korsten (2001), die veel van de kritiekpunten op de media hebben samengevat, beschrijven dit verschijnsel zo: 'Nieuwsproductie heeft een sterk zelf-referentieel karakter, redacties oriënteren zich sterk op elkaar en houden vast aan bepaalde thema's omdat andere media het ook doen. Dit draagt bij aan de creatie van een brede nieuwsgolf.' Achterliggende drijfveer: wat de andere journalisten doen doe jij ook, anders zou je de slag om de kijkersgunst wellicht verliezen... Iedereen duikt zo tegelijkertijd of vlak na elkaar op hetzelfde item, waarbij men elkaar vaak als bron gebruikt. Door deze 'meutevorming' ontstaan hypes over bepaalde thema's, mogelijk zonder dat daar een inhoudelijke reden voor is.
2. Framing, het tweede bekritiseerde verschijnsel, houdt in dat het nieuws in vaste interpretatieschema's wordt ingekaderd. Ieder nieuwsfeit wordt in dit keurslijf geperst, waardoor een eenzijdige beeldvorming kan ontstaan. 'Bekende frames zijn die van het conflict tussen personen en die van de race naar de macht' (RMO, 2006). De focus op conflict van de verschillende media is dan ook een vaak gehoorde klacht. Kleinnijenhuis (2003) heeft aangetoond dat conflictgeoriënteerd nieuws in Nederland tussen 1994 en 2002 is toegenomen. De auteur stelt 'dat de primaire vraag in het politieke nieuws niet meer is wie welke toekomstvisie voor ogen heeft, maar tussen wie het meest hoog oplopende conflict ontstaan is, waarbij ook veel aandacht wordt besteed aan de vraag wie daarbij aan de winnende hand is.' Terwijl het nieuws dus steeds meer conflictgeoriënteerd is geworden, is de verslaggeving over inhoudelijke kwesties in deze zelfde periode afgenomen (Van Beek, Rouw en Schillemans, 2006). Volgens Elchardus (2002) versterkt deze vorm van verslaggeving het al aanwezige maatschappelijke wantrouwen. Hij noemt dit verschijnsel 'dramademocratie'; hierin duiken de media op ieder incident dat ze vervolgens verslaan volgens een vast patroon. Dit patroon (volgens Elchardus vaak persoonlijke verhalen van slachtoffers) draagt bij aan het wantrouwen van het publiek jegens de overheid en politiek (Kleijer, 2002). Door de manier waarop media nieuws-'feiten' representeren, via een bepaald vaststaand en bewust dramatiserend interpretatieschema, beïnvloeden ze hoe burgers en de maatschappij als geheel denken, en wat zij vinden van bepaalde (politieke) gebeurtenissen. Bovendien gaat Elchardus er in zijn 'mediatiseringstheorie' dus van uit dat media, door hun invloed op de publieke opinie, politiek en beleid beïnvloeden.
3. Het derde punt betreft de personalisering van het nieuws. Media concentreren zich steeds meer op privéaspecten van het leven van politici, in plaats van op hun standpunten en ideeën. Dit leidt vervolgens tot veranderend gedrag van politici. Bij de keuze van een

partijleider bijvoorbeeld kijken politieke partijen nu meer naar ‘achtergrond, relaties en voorkomen’ van de kandidaten dan voorheen (Hendriks en Korsten, 2001).

4. Infotainment tot slot. De oppervlakkigheid van berichtgeving in de media is misschien nog wel de meest gehoorde klacht. Het belang van entertainment neemt toe ten koste van het belang van goede, kritische en uitgebreide informatievoorziening, omdat de media goed willen scoren bij de burger. Dit leidt tot een vorm van ‘infotainment’ waarin nieuws beperkt blijft tot incidenten, drama en sensatie (Hendriks en Korsten, 2001). Er wordt van uitgegaan dat de burger alleen kijkt naar korte, spannende programma’s. Een diepgaande en uitgebreide analyse zou de burger niet interesseren, en altijd dreigt daar het gevaar van de afstandsbediening: als het saai is, zapt hij naar het volgende kanaal. De berichtgeving heeft hierdoor een populistische toon gekregen. Ook dit punt sluit aan bij de mediatiseringstheorie van Elchardus (2002). Hij meent dat het maatschappelijke wantrouwen bij de burger sterker wordt door deze vorm van berichtgeving. Dit wantrouwen vindt zijn oorsprong overigens niet in de media. Volgens hem zijn dit wantrouwen en de dramademocratie ontstaan door rationalisatie, toenemende participatie in het onderwijs en de secularisatie van de bevolking. De secularisatie en ontzuiling leidden tot een toenemend gevoel van onzekerheid, individualisering en responsabilisering. ‘Dit vertaalt zich in een fundamenteel wantrouwen in politieke instituties’ (Kleijer, 2002).

De rol en macht van de media in het politieke en publieke debat worden dus flink bekritiseerd; de invloed die de media hebben op het debat en opinievorming worden zelden als positief beoordeeld.

Ook het Nederlandse parlement erkent mediatisering, medialogica of mediacratie, oftewel de huidige rol en macht van de media als probleem. In een zelfreflectieve studie noemt het parlement dit fenomeen ‘incidentenpolitiek’ (Tweede Kamer der Staten Generaal, 2009). De studie beschrijft hoe parlementsleden zich gedwongen voelen snel te reageren op vragen van journalisten en actuele nieuwsfeiten. Als ze niet onmiddellijk reageren, maar rustig de tijd nemen om onderzoek te doen en een weloverwogen opinie te vormen, halen ze de krant van morgen of het achtuurjournaal niet, terwijl hun politieke opponent die wel onmiddellijk reageert (al dan niet goed geïnformeerd) daar uitgebreid de tijd krijgt om zijn mening te ventileren en zijn partij in de kijker te plaatsen. Als ze dus niet snel reageren, plaatsen ze zichzelf buiten het politieke debat in de media. Een prachtig staaltje van medialogica. Hieruit komt duidelijk naar voren dat de media inderdaad invloed hebben op het politieke debat: politici passen hun gedrag aan de media aan.

De hier omschreven kritiekpunten op de rol van de media in het publieke debat in het algemeen, zijn ook gesignaleerd in het specifieke debat dat onderwerp is van deze studie, het debat

over ontwikkelingssamenwerking in 2008. De kritiek op dit debat is eerder in dit hoofdstuk beschreven: het debat zou populistisch, eenzijdig en simplistisch zijn. Het wetenschappelijk bureau van GroenLinks verwoordt het zo: 'Juist het gebrek aan inhoudelijk debat geeft populistische partijen de ruimte om botweg, zonder inhoudelijke argumenten, ontwikkelingssamenwerking in een kwaad daglicht te stellen' (Akinci et al., 2008). Het bovenstaande maakt duidelijk dat deze kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking in een bredere context van kritiek op de rol van de media past. In dit onderzoek wordt verder alleen gekeken naar dit specifieke debat, en de vraag of het inderdaad populistisch is. De literatuur over de rol van de media die hier is weergegeven is bedoeld als kader waarbinnen de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking geplaatst kan worden.

3. Van theorie naar empirie

In dit hoofdstuk wordt de vertaalslag gemaakt van het theoretisch kader naar het empirische onderzoek. Hier wordt voor de kritiek uit de sector, de literatuur over populisme en over de media en populisme aangegeven hoe deze concepten worden vertaald naar dit specifieke onderzoek. Tevens wordt beargumenteerd welke begrippen uit de literatuur bruikbaar zijn voor deze studie. Dit hoofdstuk is zo het uitgangspunt voor de daadwerkelijke operationalisatie van de begrippen *simplisme, eenzijdige nadruk op meetbaarheid en effectiviteit, beroep op de gewone man en contextgebondenheid* in het volgende hoofdstuk.

3.1 De kritiek uit de sector vertaald naar de onderzoeksvraag

Wat op basis van de literatuur over populisme onmiddellijk opvalt, is dat de kritiek op het debat vanuit de sector vrij dicht aanleunt tegen de eerste meer ‘alledaagse’ definitie van populisme die Mudde (2004) onderscheidt. De kritiek vanuit de sector is hier zoals gezegd samengevat als ‘het debat is te simplistisch en te eenzijdig’. De eerste ‘alledaagse’ definitie die Mudde onderscheidt ziet populisme als een emotioneel en simplistisch discours gebaseerd op onderbuikgevoelens waarbij te simpele oplossingen (soms in de vorm van slogans) voor complexe problemen worden aangedragen. De kritiek vanuit de sector op het ontwikkelingssamenwerkingsdebat sluit hier dus deels bij aan. De emotionele component zit niet in die kritiek, maar een ‘simplistisch discours’ en sloganisme zijn zeker grote kritiekpunten vanuit de sector.

Zoals in het theoretisch kader toegelicht zijn deze dagelijkse definities van populisme moeilijk te operationaliseren. Toch lijkt dit hier niet onmogelijk, ook omdat de emotionele component uit Muddes definitie in de kritiek op dit debat ontbreekt. Overigens wordt ‘simplisme’ ook in de wetenschappelijke (niet-alledaagse) definities benoemd als een van de kenmerken van populisme: er is in de literatuur gewezen op het delegitimerende effect van populisme op complexiteit in beleid in het politieke debat. Sloganisme en simplisme zijn wel degelijk te operationaliseren en dus aan te wijzen in het debat over ontwikkelingssamenwerking. Hoewel er natuurlijk een mate van subjectiviteit zit in het definiëren van wat simplistisch is en wat niet, zijn er toch een aantal criteria voor te bedenken. Zo kan een slogan met betrekking tot dit onderwerp per definitie als simplistisch worden bestempeld. Een ingewikkeld vraagstuk wordt hier immers in één zin, slogan of *punch line* gedefinieerd en in het hokje ‘Opgelost’ weggezet. Uiteraard is daarmee het probleem zelden of nooit opgelost. Eén volzin (van niet-Joyceiaanse omvang althans) is te kort om een groot en complex vraagstuk in te verwoorden, en zeker te kort om meerdere kanten van de zaak te belichten en

analyseren. En dus kan iedere slogan die ontwikkelingssamenwerking koppelt aan een bepaald waardeoordeel, of iedere zeer korte uitspraak over de aard van ontwikkelingssamenwerking, of die nu te goeder of te kwader trouw worden geuit, worden opgevat als simplistisch. Een voorbeeld is een slogan als ‘Hulp helpt!’ waarin stelling wordt genomen zonder dat er sprake is van een veelomvattende onderbouwing gebaseerd op feitenmateriaal.

Eenzijdigheid kan zich ook anders manifesteren. Hierbij valt te denken aan de mate waarin verschillende invalshoeken en standpunten in een artikel aan bod komen. Wordt er maar één standpunt vertegenwoordigd, of worden meerdere visies benoemd? Meer concreet toegespitst op de kritiek op dit debat: wordt er alleen gesproken over de effectiviteit, economische effecten en resultaten, of ook over de politieke vraag naar de richting en het nut van ontwikkelingssamenwerking (‘doen we de dingen goed?’)? Wordt er ooit op metaniveau gesproken over de verschillende visies op ontwikkelingssamenwerking? Wordt er bijvoorbeeld aangegeven dat nadruk op effectiviteit, resultaten en meetbaarheid een *visie* is, waarnaast ook andere visies bestaan? Als deze vragen met ‘nee’ kunnen worden beantwoord, kan het debat met recht als eenzijdig worden bestempeld.

De kritiek vanuit de praktijk is dus wel degelijk te operationaliseren tot onderzoekbare begrippen. Het is wel de vraag in hoeverre de kritiek uit de praktijk overeenkomt met de wetenschappelijke literatuur over populisme. In de praktijk (in de media) wordt het debat populistisch genoemd, en Grotenhuis en Karimi onderbouwen dit door te wijzen op het simplisme (de oppervlakkigheid) en de eenzijdige nadruk op meetbaarheid en effectiviteit. De wetenschappelijke literatuur over populisme, hoezeer de vele artikelen onderling ook verschillen, heeft één gemene deler: populisme heeft altijd iets te maken met ‘het volk’ of ‘de gewone man’. Deze begrippen zijn niet terug te vinden in de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking vanuit de sector. Hieronder wordt samengevat welke (voor deze studie bruikbare) kenmerken van populisme er uit de literatuur kunnen worden gehaald om in het empirische gedeelte van deze studie verder te worden onderzocht.

3.2 De literatuur vertaald naar de onderzoeksvraag

Hoe de wetenschappelijke literatuur populisme beschrijft is in het theoretisch kader weergegeven. Nu is aan de orde hoe de literatuur over populisme kan worden vertaald naar onderzoekbare en voor dit onderzoek relevante begrippen. Veel van de in het theoretisch kader genoemde kenmerken van populisme zijn samen te brengen onder een bredere noemer. Uitspraken als ‘populisten als kameleons’ en ‘populisten hebben een gebrek aan kernwaarden’ bijvoorbeeld, stoelen in feite op één zelfde visie; beide leggen uit dat populisme sterk afhankelijk is van en zich vormt naar zijn

context. Hieronder is uiteengezet welke begrippen uit de literatuur worden samengevoegd, welke begrippen wel en welke niet in dit onderzoek worden gebruikt.

Een concept dat in praktisch iedere wetenschappelijke tekst over populisme voorkomt is 'de gewone man'. Populisme wordt gelinkt aan een beroep op de gewone man (door de populist, die meestal een politieke functie heeft of ambieert). Daarbij is altijd sprake van een tegenstelling tussen die gewone man en de elite, en wordt er in één moeite door van uitgegaan dat de elite te weinig oog heeft voor de *volonté générale*, oftewel de wil van het volk. De elite is bijvoorbeeld de politieke bovenlaag. Bij dit concept (*beroep op de gewone man*) schaar ik ook de uitspraken over de representativiteit van de huidige gevestigde politiek/regering. Het commentaar van populistten is immers dat de gevestigde orde de gewone man niet representeert. In de context van het ontwikkelingssamenwerkingsdebat in 2008, kan dit beroep op de gewone man er bijvoorbeeld zo uitzien: 'de populist' geeft aan dat het huidige beleid wat betreft ontwikkelingssamenwerking niet strookt met de wil van het volk. Het volk wil niet dat er zoveel geld naartoe gaat, is daar niet bij gebaat en stelt dit niet op prijs. Concreet kan dit dus de vorm aannemen van het aanhalen van 'de burger', 'het volk', 'de belastingbetaler', 'de Nederlander', 'de hard werkende Nederlander' of welke variant hierop ook maar, waarbij wordt aangegeven dat deze groep niet gediend is bij het huidige beleid betreffende ontwikkelingssamenwerking van de heersende elite (de politiek).

Taggart (2002) onderscheidt verder zoals we hebben gezien de kenmerken 'afwezigheid van kernwaarden', 'reactie op een gevoel van crisis' en 'populisten zijn kameleons'. Deze drie definities worden hier samengevoegd. Allen geven aan dat het populisme een reactie is op de context waarin het zich bevindt, en ook voornamelijk wordt gevormd door deze context, waardoor populisme van land tot land een heel ander gezicht kan hebben. Deze kenmerken worden hier samengenomen onder de noemer *contextgebondenheid*. In de context van het debat over ontwikkelingssamenwerking kan dit de vorm aannemen van incidentenpolitiek; populistten reageren voornamelijk op incidenten en schandalen, en minder op bijvoorbeeld ambtelijke stukken of langlopend beleid. Inhoudelijk diep ingaan op langlopend beleid zou immers niet passen bij de simpele en eenvoudige taal van het volk, het zou de kiezer niet aanspreken. Dit hangt samen met het eerder aangehaalde citaat van Taggart (2002) dat stelt dat populisme 'een delegitimerend effect heeft op complexe of technische beleidsinitiatieven'.

Het laatste kenmerk dat Taggart noemt is dat populisme zichzelf limiteert in zijn afzetting tegen de gevestigde orde of elite; zodra ze deel gaan uitmaken van die macht valt hun basisbestaansrecht – namelijk het zich afzetten tegen de gevestigde orde – weg. Dit begrip wordt in deze studie niet verder behandeld. Aangezien het debat over ontwikkelingssamenwerking nog vrij recent is, het is halverwege 2008 opgelaaid en nog steeds gaande, lijkt dit kenmerk van populisme

voor dit debat verder irrelevant. Er is immers (nog) geen sprake van een ‘machtswisseling’, waarbij degenen die nu felle kritiek hebben op ontwikkelingssamenwerking zelf onderdeel worden van de gevestigde orde waar ze zo sterk op afgeven.

3.3 Populisme en de media – vertaald naar dit onderzoek

Tot slot de literatuur over populisme en de media – wat draagt dit bij aan het onderzoek naar het debat over ontwikkelingssamenwerking? Het volgende al eerder aangehaalde citaat van Mudde (2004) beschrijft de relatie tussen populisme en de media: ‘In het kort, belangrijker dan de daadwerkelijke toename van vuile spelletjes en corruptie in de politiek, is de veranderde manier waarop politiek wordt weergegeven in de media.’ Het toegenomen rechtspopulisme in het laatste decennium is dus samengegaan met een veranderde en vaak bekritiseerde rol van de media. Populisten zijn vaak degenen die wijzen op de vuile spelletjes en de corruptie in de politiek - dat is immers de gevestigde orde waartegen zij zich afzetten - maar volgens Mudde zijn deze verschijnselen (corruptie et cetera) niet zozeer toegenomen, als wel veel uitgebreider behandeld in de media. Populisten krijgen dus ruim baan en aandacht van de media. Zij zijn immers degenen die zorgen voor sappige beschuldigingen aan het adres van de huidige politieke elite. Dit levert spannende artikelen en programma’s met dito roddelgehalte op, waardoor kranten beter verkopen en de kijkcijfers omhooggaan. De media hebben dus een bepaald belang bij populisme, en populistten hebben belang bij zoveel mogelijk *exposure* in de media.

Twee van de kritiekpunten op de huidige media zijn in relatie tot het debat over ontwikkelingssamenwerking met name relevant; het gaat om framing en infotainment. Beide passen precies bij de kritiek van Karimi en Grotenhuis op dit debat. De eenzijdige weergave van nieuws over ontwikkelingssamenwerking, alleen in termen van meetbaarheid en resultaten, is immers een frame. Het is een vast interpretatieschema waardoor maar een heel beperkt en inderdaad eenzijdig deel in beeld wordt gebracht van het ontwikkelingssamenwerkingspanorama als (complex en wijdvertakt) geheel.

Dan infotainment. De oppervlakkigheid van de in hapklare sensatiebrokjes geserveerde berichtgeving in de media is een vaak bekritiseerd punt. Het belang van entertainment neemt toe ten koste van het belang van goede, uitgebreide en ter zake doende informatievoorziening, omdat de media goed willen scoren bij hun kijkers, luisteraars of lezers. De kritiek op de simplistische toon van het debat over ontwikkelingssamenwerking sluit aan bij deze breder gesignaleerde ontwikkeling. Karimi en Grotenhuis constateren dat nieuws over ontwikkelingssamenwerking vaak in korte slogans wordt gebracht; alles om de verveelde burger te vermaken. De burger wordt immers verondersteld

niet lang blijven lezen of kijken als er een uitgebreide, diepgaande analyse wordt gegeven, dat is saai. De burger verveelt zich snel en wordt juist aangetrokken door korte, prikkelende slogans, teksten en uitspraken. Mogelijk ligt deze redenering of dergelijke medialogica ten grondslag aan de eventuele oppervlakkigheid van het debat over ontwikkelingssamenwerking.

De kritiek op dit specifieke debat is dus deels ingebed in (of: sluit aan bij) een bredere kritiek die er in zijn algemeenheid over ieder publiek of politiek debat in de media klinkt. Medialogica kan een oorzaak zijn van oppervlakkige berichtgeving, en de begrippen infotainment en framing ondersteunen en verduidelijken de kritiek van Karimi en Grotenhuis, die in het volgende hoofdstuk is geoperationaliseerd in de begrippen *simplisme* en *eenzijdige nadruk op effectiviteit en meetbaarheid*.

4. Methode en technieken

Om de onderzoeksvragen 'is het debat over ontwikkelingssamenwerking populistisch, en zo ja, is het populistischer dan in eerdere periodes?' te kunnen beantwoorden is een empirisch onderzoek gedaan. Dit empirische onderzoek bestond uit de analyse van een aantal artikelen over ontwikkelingssamenwerking en ontwikkelingshulp in Nederlandse dagbladen. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de methode van onderzoek, de selectiemethode van de onderzochte artikelen, de operationalisatie van de kernbegrippen en de methode van analyse.

4.1 Methode van onderzoek

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van de casestudy methode. Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, zijn artikelen uit 2008, 2002 en 1996 uit de vijf grote landelijke dagbladen geanalyseerd. Het gaat om de volgende landelijke kranten: *Algemeen Dagblad*, *NRC Handelsblad*, *de Telegraaf*, *Trouw* en *de Volkskrant*. In deze kranten is in de genoemde drie periodes gezocht naar artikelen waarin het woord 'ontwikkelingssamenwerking' of het woord 'ontwikkelingshulp' voorkwam. Door meerdere periodes te analyseren kan worden achterhaald of het debat in 2008 populistischer is dan voorheen, of anderszins afwijkt van het debat over ontwikkelingssamenwerking in eerdere jaren. De artikelen zijn gehaald uit Lexis Nexis, een database die artikelen uit Nederlandse kranten, dag- en weekbladen bevat. De artikelen zijn vervolgens gecodeerd met behulp van het codeerprogramma WinMax. Hieronder wordt in meer detail toegelicht op basis waarvan de cases zijn geselecteerd en hoe het onderzoeksmateriaal is gecodeerd.

4.2 Casusselectie

Om verschillende redenen zijn in dit onderzoek artikelen uit landelijke dagbladen als onderzoeksobject gekozen. Hoewel het debat over ontwikkelingssamenwerking zich afspeelt op verschillende niveaus, in kamerdebatten in beide Kamers, in kamervragen, tijdens het vragenuurtje, in televisieprogramma's, op weblogs, in kranten en tijdschriften et cetera, valt op dat polarisatie van het debat in 2008 vooral plaatsvond buiten de Kamer, en wel in de media. In de partijprogramma's van de drie grote partijen VVD, CDA en PvdA van 2002 en 2006 bijvoorbeeld, zijn geen al te controversiële verschillen in de standpunten over ontwikkelingssamenwerking te ontdekken;

merendeels worden dezelfde standpunten verkondigd en dezelfde accenten gelegd. Als men de media anno 2008 mocht geloven zijn de verschillen tussen VVD en de beide andere partijen echter enorm. Om deze reden wordt naar het debat in de media gekeken, in plaats van naar het debat binnen de politieke arena, want de polarisatie van het debat deed en doet zich vooral in de eerste voor.

Daarnaast is voor krantenartikelen gekozen omdat het debat in de media goeddeels de basis vormt voor de vorming van de publieke opinie. De burger ziet van het debat over ontwikkelingssamenwerking, dat zich zoals gezegd op vele plaatsen afspeelt, voornamelijk het gedeelte dat in de media gevoerd wordt. Het gesprek aan de koffietafel, op straat of op weblogs gaat niet over de lange kamerdebatten van de vorige dag of de vorige maand, maar over wat er vanmorgen over Koenders of Wilders in de krant stond. Ook de kritiek op de toon van het debat betreft vaak de verbale sfeer en heftigheid in en rond dat debat zoals dat gevoerd wordt in de media. Dat meningsvorming over politiek en beleid vooral plaatsvindt op basis van wat daarover in de media wordt gezegd, is beschreven door Gamson en Modigliani (1989). Zij stellen dat de media het publieke debat reflecteren maar tegelijkertijd vormen. De auteurs geven aan dat de media niet het enige forum voor het publieke discourse zijn, maar wel een zeer belangrijk forum, aangezien de media voortdurend meningen of (interpretatie-) kaders aanreiken. De media zijn zodoende een machtige factor binnen het publieke debat.

4.2.1 De cases

De cases zijn krantenartikelen uit de vijf grote landelijke dagbladen van 15 september tot en met 15 december 2008, 2002 en 1996. Voor 15 september tot en met 15 december is gekozen vanwege het feit dat in deze periode de behandeling van de begroting van het ministerie van Buitenlandse Zaken en van Ontwikkelingssamenwerking voor het volgende jaar plaatsheeft. Vooral in 2008 leidde de behandeling van deze begroting tot de nodige opschudding. Verder is voor deze periodes gekozen om praktische redenen – een uitbreiding naar meerdere maanden zou het onderzoek te groot hebben gemaakt om binnen de daarvoor staande periode te kunnen afronden.

Ook de jaartallen zijn bewust om diverse redenen gekozen. De keuze voor 2008 spreekt min of meer voor zich: in de tweede helft van dat jaar leefde de discussie over ontwikkelingssamenwerking plotseling enorm op. Dagelijks was het onderwerp ontwikkelingssamenwerking in het nieuws, en de met stelligheid geponeerde meningen en visies op dit specifieke terrein waren niet van de lucht. In deze periode kwam ook de kritiek op de toon en

vorm van dit debat op vanuit de sector zelf. Dit debat en de stevige kritiek erop vormden de directe aanleiding voor dit onderzoek.

De tweede periode betreft september tot en met december 2002. Hiervoor is gekozen omdat in dit tijdvak een nieuw kabinet aantrad en de internationale verhoudingen toen, nauwelijks een jaar na de aanslagen van 11 september 2001 op de Twin Towers en het Pentagon in de Verenigde Staten, onder de naschok van die aanslagen sterk begonnen te schuiven. Vanwege die internationale spanningen is het daarom extra interessant om te bestuderen hoe juist in deze periode tegen ontwikkelingssamenwerking werd aangekeken, en in hoeverre het debat in deze roerige tijd polariseerde. Voor de Nederlandse politiek was 2002 ook nationaal gezien een buitengewoon onrustig jaar, met de opkomst van de vaak als populist bestempelde Pim Fortuyn, de moord op hem op 6 mei van datzelfde jaar en de tumultueuze toetreding van zijn politieke erfgenamen (verenigd in de Lijst Pim Fortuyn) in het eerste kabinet Balkenende. Deze periode ligt dus dicht aan tegen de opkomst van het rechts-populisme in Nederland; vaak zijn het ook de rechts-populisten die worden geassocieerd met antiontwikkelingssamenwerkings-sentimenten (denk bijvoorbeeld aan Rita Verdonk en Geert Wilders). Alles bijeen kortom voldoende redenen om juist dit tijdvak bij het onderzoek te betrekken.

1996 tot slot vormt een geschikt ijkpunt voor dit onderzoek. In deze tijd lag het politieke landschap er, vergeleken met 2008, nog relatief gecultiveerd en kalmpjes bij. Alles was nog koek en ei: de economie liep goed, moslimterrorisme was een nog niet gangbare term en ontwikkelingssamenwerking een breed gedragen waarde in de Nederlandse samenleving. De kritiek dat het debat in de huidige tijd populistisch is en de opwinding over de felle toon ervan, impliceert dat het voorheen dus minder populistisch was. Het is dan ook interessant om te kijken of de kritiek op ontwikkelingssamenwerking qua inhoud en vorm (toon) in 1996 inderdaad verschilt van de kritiek anno 2008.

4.2.2 De artikelen

In de vijf grote kranten leverde de zoektocht op 'ontwikkelingssamenwerking' of 'ontwikkelingshulp' 321 artikelen voor 2008, 299 artikelen voor 2002 en 262 artikelen voor 1996 op. Al deze artikelen zijn kort doorgelopen, en alle irrelevante artikelen zijn vervolgens geschrapt. Relevante artikelen zijn artikelen waarin:

- een oordeel wordt uitgesproken over Nederlandse ontwikkelingssamenwerking;

- een oordeel wordt uitgesproken over nut en noodzaak van ontwikkelingssamenwerking in het algemeen.

Onder Nederlandse ontwikkelingssamenwerking vallen zowel het overheidsbeleid als het beleid van (grote) Nederlandse ontwikkelingssamenwerkingsorganisaties. Beleid voor een specifiek land ('doen we wel of geen voedseldroppings in Zaïre') zijn buiten beschouwing gelaten, tenzij er in datzelfde artikel ook in algemene zin werd gereflecteerd op ontwikkelingssamenwerking. Hetzelfde geldt voor artikelen over specifieke projecten of kleine (particuliere) hulpinitiatieven. Korte nieuwsberichten waarin geen oordeel wordt uitgesproken over ontwikkelingssamenwerking ('Koenders gaat geld steken in banken in 3^e wereld', 'er komt een top over ontwikkelingssamenwerking' enzovoort) zijn niet opgenomen. Artikelen over het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid van andere landen, over oud-ministers, over prins Claus en prijsuitreikingen voor mensen die zich inzetten voor ontwikkelingshulp werden evenmin bij dit onderzoek betrokken. Voor alle in aanleg niet voor opname in aanmerking komende artikelen geldt echter dat ze wél zijn opgenomen als er ook in algemene zin iets over nut en noodzaak van ontwikkelingssamenwerking werd gezegd.

Na deze schifting bleven er 112 artikelen over uit 2008, 67 uit 2002 en 36 uit 1996. Deze artikelen zijn als eerder gezegd gecodeerd met behulp van het codeerprogramma WinMax. In totaal zijn er 215 artikelen gecodeerd aan de hand van een aantal kernbegrippen. Deze kernbegrippen zijn gebaseerd op de literatuur over populisme, media en de kritiek vanuit de sector op het ontwikkelingssamenwerkingsdebat in 2008.

4.3 Operationalisatie van de begrippen

In het vorige hoofdstuk is een samenhang aangebracht tussen theorie en empirie. De kernbegrippen die in eerdere hoofdstukken zijn beschreven worden hier omgezet in concreet te onderzoeken begrippen. Het gaat om de begrippen *simplisme*, *eenzijdige nadruk op meetbaarheid en effectiviteit* *beroep op de gewone man* en *contextgebondenheid*.

Er is hier geen nieuwe, specifieke definitie van populisme geconstrueerd. In plaats daarvan zijn van zowel de kritiek op het debat als van de literatuur over populisme de in dit verband meest relevante aspecten genomen, die aan de hand van de geoperationaliseerde begrippen allemaal zijn gecodeerd in de krantenartikelen. Drie van de vier kernbegrippen wijzen op populisme in wetenschappelijke zin van het woord. In tabel 1 worden de verschillende begrippen omschreven die in krantenartikelen zijn gecodeerd. *Simplisme* is gedestilleerd uit kritiek én literatuur, *de eenzijdige nadruk op meetbaarheid en effectiviteit* is louter gebaseerd op de kritiek op het debat, *beroep op de*

gewone man en *contextgebondenheid* vloeien beide voort uit de bestudeerde literatuur over populisme. *De eenzijdige nadruk op meetbaarheid en effectiviteit* wijst dus als enige niet op populisme in de wetenschappelijke zin van het woord (dit kenmerk was immers niet terug te vinden in de wetenschappelijke literatuur over populisme); de andere drie kernbegrippen wijzen wel op populisme. Voor deze aanpak – het coderen van alle vier deze kernbegrippen, ook al wijzen slechts drie ervan op populisme in de wetenschappelijke zin van het woord - is gekozen omdat op het eerste gezicht de kritiek op het debat en de wetenschappelijke definitie van populisme maar gedeeltelijk overeen lijken te komen, en om het debat goed te kunnen duiden is het van belang dat zowel de kenmerken die op wetenschappelijke literatuur over populisme zijn gebaseerd, als de kenmerken die op de kritiek zijn gebaseerd in het onderzoek worden meegenomen.

In tabel 1 wordt aangegeven welke definitie van de vier begrippen is gehanteerd en hoe de begrippen in de krantenartikelen te herkennen zijn. Voor de categorie ‘te herkennen aan’ geldt dat alle afgeleiden daarvan of variaties daarop ook zijn gecodeerd voor dat begrip. Ook wordt steeds een voorbeeld gegeven van een stukje tekst, dat in een krantenartikel gecodeerd zou worden onder het bijbehorende begrip.

Begrip	Definitie	Te herkennen aan	Voorbeeld
Simplisme	Een vereenvoudigde voorstelling van de werkelijkheid van ontwikkelingssamenwerking	- slogan: een kernachtige uitspraak over de waarde van OS zonder onderbouwing (holle frases, oproepen van beelden) - gebrek aan feitenmateriaal en onderbouwing	'Hulp helpt!'
Eenzijdige nadruk op meetbaarheid en (economische) effectiviteit	Eenzijdige nadruk op meetbaarheid en (economische) effectiviteit. Geen oog voor andere perspectieven.	- woorden als 'effectiviteit', 'resultaat', 'cijfers', 'meetbaarheid' 'economisch(e effecten)' etc. - afwezigheid van andere visies en invalshoeken	'Boekestijn vindt dat de hulp aan Afrikaanse landen de afgelopen jaren niet effectief was en eist daarover opheldering.' (Elsevier, 2008)
Beroep op de gewone man	'de populist' doet het voorkomen alsof de gewone man zich niet kan vinden in het huidige ontwikkelingssamenwerkingsbeleid	- woorden als 'de burger', 'de gewone man', 'Jan modaal' of 'de belastingbetaler'.	'Voor de Nederlandse belastingbetaler is het erg zuur dat Nederland tweeënhalve keer zoveel aan ontwikkelingshulp geeft dan het gemiddelde EU-land.' (Wilders, 2008)
Contextgebondenheid	Incidentenpolitiek, de populist reageert voornamelijk op incidenten, inhoudelijk nauwelijks op bestaand beleid	- voornamelijk reacties op incidenten - geen inhoudelijke eigen voorstellen	'De CDA-fractie klaagt dat de vele PvdA'ers aan de top van deze sector onder één hoedje spelen. Aanleiding tot de CDA-kritiek is een brainstorm-vergadering die Koenders begin deze maand hield met acht PvdA'ers' (Trouw, 2008)

Tabel 1: Operationalisatie begrippen

Door de artikelen te coderen aan de hand van – onder meer – deze vier begrippen, ontstaat er structuur in de data. In de bijlage is de zogenaamde *coding tree* toegevoegd. Hierin is te zien op welke kenmerken er in dit onderzoek is gecodeerd buiten de vier in tabel 1 beschreven begrippen. De hoofdcategorieën codes zijn de presentatie van het artikel, wie spreekt (dit houdt in dat er wordt gecodeerd of een bepaalde actor wordt geciteerd door de auteur van het artikel, of dat het de mening van die auteur zelf betreft), titel, actoren, begrippen uit de studie – dit zijn de vier begrippen uit tabel 1 - en tot slot enkele aspecten van de inhoud van het debat. In de bijlage is een en ander in detail te bekijken. In de tweede bijlage is een overzicht opgenomen van de gebruikte artikelen in de verschillende periodes. Bij de bespreking van de resultaten staat achter ieder citaat het nummer van het artikel, zodat de lezer het artikel met behulp van de bijlage kan terugvinden.

Door gebruik te maken van het codeerprogramma WinMax is na het coderen een compact geheel van codes overgebleven. Er is voor deze aanpak gekozen om de grote hoeveelheid teksten overzichtelijk te maken. De gevonden codes worden in het volgende hoofdstuk per periode geanalyseerd.

4.4 Analyse methode

De resultaten van het coderen in WinMax vormden het uitgangspunt voor de analyse. WinMax maakt het mogelijk om alle codes van een bepaald type (bijvoorbeeld 'slogans') op een rij te zetten, en bovendien te koppelen aan alle codes van een andere type, bijvoorbeeld 'VVD'. Hierdoor was het mogelijk overzicht te krijgen in de data en voor alle drie de periodes dezelfde analyse toe te passen. In het volgende hoofdstuk worden de resultaten van dit onderzoek uiteengezet, waarna wordt begonnen met de daadwerkelijke analyse van de data.

5. Resultaten

Na de schifting op basis van de definitie van relevante artikelen bleven er voor 2008 112 artikelen, voor 2002 67 en voor 1996 36 artikelen over. In totaal zijn er dus 215 artikelen gecodeerd. In dit hoofdstuk worden de resultaten per jaar besproken. Dit hoofdstuk geeft antwoord op deelvraag 2; duidelijk wordt in welke mate de drie in het vorige hoofdstuk beschreven kenmerken die op populisme duiden in de drie jaartallen aanwezig zijn. Naast deze drie kenmerken wordt ook gekeken naar het vierde kernbegrip, een aantal opvallende inhoudelijke aspecten en tot slot naar metaopmerkingen over het debat. Vervolgens worden de resultaten van de drie jaren in hoofdstuk zes naast elkaar gelegd en geanalyseerd.

5.1 Het debat in 1996

Zoals van tevoren al werd verondersteld, verkeerde het debat over ontwikkelingssamenwerking in 1996 inderdaad nog in relatief rustig vaarwater. Zeker rustiger in elk geval dan in de beide andere onderzochte periodes. Het is op zich al significant dat van de in totaal 262 artikelen uit 1996 waarin het woord ‘ontwikkelingssamenwerking’ of ‘ontwikkelingshulp’ voorkwam, er op basis van de in paragraaf 4.2.2 geschetste criteria slechts 36 relevant bevonden werden voor deze studie. Dit betekent dat in al de overige artikelen geen oordeel over Nederlandse ontwikkelingssamenwerking of ontwikkelingssamenwerking in het algemeen werd uitgesproken. In het hierna volgende worden de resultaten van de relevante artikelen uiteengezet. Hiervoor wordt allereerst gekeken naar de vier begrippen die in de operationalisatie zijn gedefinieerd; vervolgens wordt kort ingegaan op bepaalde inhoudelijke aspecten van de artikelen en tot slot wordt gekeken naar de uitspraken op metaniveau over het debat. Voor de precieze zoektermen zij de lezer opnieuw verwezen naar de bijlage, waarin de coding tree te vinden is.

Wat wordt er in 1996 gezegd dat kan worden ingedeeld onder de kernbegrippen *simplisme*, *eenzijdige nadruk op meetbaarheid en (economische) effectiviteit*, *beroep op de gewone man* en *contextgebondenheid*?

Simplisme is in dit jaar maar één keer gecodeerd, en wel bij de volgende zinsnede:

[...] dat ontwikkelingshulp in de armste landen dramatisch heeft gefaald.(223)

Dit is gecodeerd als een slogan. In een zin wordt een waardeoordeel uitgesproken over ontwikkelingshulp. Bij deze tekst is geen auteur vermeld, maar aangenomen mag worden dat het een

stuk is van de hand van een redacteur van het *NRC Handelsblad*, waarin deze uitspraak verscheen. Nu is de aangehaalde zin een conclusie van de auteur naar aanleiding van besluiten van het IMF met betrekking tot schuldkwijtschelding. De conclusie die de auteur trekt baseert hij op deze nieuwsfeiten, en hij schuift het IMF deze conclusie in feite in de schoenen door te beweren dat de door deze organisatie ondernomen acties een impliciete erkenning zijn van het falen van ontwikkelingshulp. Het is dus niet geheel duidelijk of het hier de mening van de auteur zelf betreft, of een interpretatie van de mening van het IMF door de auteur. Niettemin wordt er onomwonden gesteld dat ontwikkelingshulp dramatisch heeft gefaald. Deze constatering lijkt wat kort door de bocht, al onderbouwt de auteur zijn stelling wel met enige voorbeelden, zoals corrupt bestuur, economisch wanbeleid en desastreuze schulden. Deze zin is in 1996 het enige voorbeeld van een slogan; alleen hier wordt in één zin een duidelijk en gegeneraliseerd oordeel uitgesproken over ontwikkelingshulp als geheel, zonder verdere nuance. Voor het overige kan voor 1996 niet gesteld worden dat 'sloganisme' een term is die het publieke debat over ontwikkelingssamenwerking treffend beschrijft.

De eenzijdige nadruk op (economische) effectiviteit en meetbaarheid is aanmerkelijk vaker gecodeerd dan simplisme; in 1996 zijn er 14 codes bij dit begrip. Deze coderingen komen deels uit een en hetzelfde opinieartikel. De overige codes hier refereren veel aan het 'herijkte' buitenlands beleid van Buitenlandse Zaken toentertijd. Het ministerie gaf in dit jaar veel aandacht aan effectiviteit en kwantitatieve doelstellingen. De strekking is over het algemeen hetzelfde: economische effectiviteit is belangrijk en zou meer aandacht moeten krijgen.

De VVD, en met name haar fractieleider Bolkestein, die ook veel twijfels heeft over de effectiviteit van de Nederlandse hulp (89)

[...] dat bij veel humanitaire hulpprojecten de vraag of de hulp wel effectief is, vaak niet eens aan de orde wordt gesteld. Het gaat er dan uitsluitend om mensen van de hongersdood te redden. (215)

'Het creëren van productieve werkgelegenheid is helemaal geen hoofddoel van het Nederlandse beleid', stelt hij spijtig vast (215)

Ging het in vorige jaren vooral om kwalitatieve doelstellingen van de hulp die Nederland verstrekt, nu wil minister Pronk vooral kwantitatieve doelstellingen (259)

Deze uitspraken worden 6 keer gedaan door een onderzoeker (waarbij 5 codes uit een en hetzelfde artikel komen), 6 keer door een actor uit de sector (ook gedeeltelijk afkomstig van dezelfde persoon in hetzelfde artikel). Één keer spreken een VVD'er en een PvdA'er zich uit voor effectiviteit. De christelijke partijen spreken zich niet uit over effectiviteit; ze spreken zich zelfs niet één keer uit over nut en noodzaak van ontwikkelingssamenwerking in dit jaar, de christelijke partijen zijn in dit jaar in het geheel niet gecodeerd. De hoeveelheid codes hier geeft aan dat effectiviteit een kwestie is die in 1996 al speelt en waaraan veel belang wordt gehecht. Behalve de eenzijdige nadruk op effectiviteit is er in dit onderzoek ook gecodeerd wanneer er juist wel een ander perspectief werd gegeven, bijvoorbeeld een politiek perspectief met aandacht voor de vraag 'doen we de goede dingen?'. Dit is gedaan om te ontdekken of de kritiek van René Grotenhuis, dat er geen aandacht zou zijn voor deze belangrijke vraag, klopt. In 1996 is deze code twee keer toegekend:

De oplossing zit hem daarom niet in ongerichte economische ontwikkeling, want zoveel is wel duidelijk: daar wordt niet iedereen automatisch beter van. Er is overigens nog een tweede reden waarom we moeten oppassen de oplossing van onze problemen te zoeken in een vlucht naar voren in de vorm van verdere economische expansie op de traditionele manier en die reden is gelegen in de beperkte draagkracht van het milieu. (101)

In feite vragen we het Zuiden om te switchen van ontwikkeling naar duurzame ontwikkeling. In de toekomstvisie die het kabinet-Kok in de recente Troonrede voor Nederland zelf ontvouwt, wordt succes echter gerelateerd aan indicatoren voor economische en niet voor duurzame ontwikkeling. We willen dat het Zuiden de regels herschrijft, maar blijven zelf vasthouden aan het oude ontwikkelingsmodel. (144)

Er wordt vaker verwezen naar effectiviteit dan naar andere perspectieven (14 tegenover 2 keer). Die andere perspectieven zijn evenwel niet geheel en al afwezig, en worden gegeven door een actor uit de sector en een politicus van GroenLinks. Dit andere perspectief op ontwikkelingssamenwerking lijkt in 1996 vooral milieugerelateerd.

De twee laatste kernbegrippen uit deze studie, namelijk *beroep op de gewone man* en *contextgebondenheid* komen veel minder vaak voor dan de andere begrippen. Dit geldt voor 1996, maar ook voor 2002 en 2008. *Contextgebondenheid* is één keer gecodeerd in 1996. Mogelijk ligt dit aan de definitie van het begrip, maar hierop wordt later ingegaan. De code (die wordt opgetekend uit de mond van een buitenlandse actor) is de volgende:

'De internationale hulporganisaties zijn hypocriet', zo viel hij enkele dagen geleden uit. 'Ze bedrijven humanitair bedrog. Om geld in te zamelen zenden ze alarmerende berichten de wereld in over een verzonnen situatie in Oost-Zaire.' (26)

Naar aanleiding van een incident (Oost-Zaire) worden internationale hulporganisaties over één kam geschoren en allemaal bestempeld als hypocriet.

Beroep op de gewone man is in 1996 ook één keer gevonden bij monde van een 'andere actor' (zie coding tree; dit is een actor die geen Nederlandse politicus, persoon uit de sector, Nederlandse burger of onderzoeker is):

Hij meent dat de opvattingen die de modale Nederlander aan de borreltafel signaleert een hogere realiteitswaarde hebben dan 'gewoonte-wijsheden' van de linkse intelligentsia (169)

Hier wordt verwezen naar de modale Nederlander, een van de vele verschijningsvormen van in wezen één en dezelfde suggestieve typologie: de 'gewone man'. In dit citaat doet de auteur er nog een schepje bovenop door zijn gewone man ook nog aan de borreltafel te situeren. Deze herkenbare gewone man met zijn ontwapenend gewone behoefte aan een gezellig borreltje wordt door de auteur naar voren geschoven als een soort model-Nederlander wiens mening belangrijker of realistischer is dan die van de linkse intelligentsia. Dit is een typisch voorbeeld van een populistisch beroep op Jan Modaal, waarbij de ervaren kloof tussen hem en de elite suggestief wordt onderstreept. Overigens is ook van dit begrip maar één voorbeeld gevonden, dus het zich beroepen op het volk of de gewone man is geen typerend verschijnsel van het debat over ontwikkelingssamenwerking in 1996.

Naast de vier kernbegrippen uit deze studie, zijn ook nog een aantal inhoudelijke aspecten gecodeerd in de artikelen uit de verschillende jaartallen. Dit is gedaan om de inhoud van het debat niet al te zeer uit het oog te verliezen. Bovendien zijn eventuele inhoudelijke verschillen tussen de drie jaren (naast de eventuele verschillen in toon of mate van populisme die worden onderzocht aan de hand van de vier kernbegrippen) natuurlijk ook interessant. De inhoudelijke aspecten die in alle drie de cases ook zijn gecodeerd betreffen zoals in de bijlage te zien is uitspraken over het budget van ontwikkelingssamenwerking (en de vraag of het omhoog of omlaag moet), de vraag waar ontwikkelingsgeld heen gaat (bijvoorbeeld naar corrupte staten), de vorm van de hulp (noodhulp, begrotingssteun enzovoort), de vraag of hulp wel of niet effectief is en overige opmerkingen over of kritiek op ontwikkelingssamenwerking die niet binnen de andere codes pasten, maar niettemin

interessant waren. Hier wordt kort ingegaan op de codes wat betreft deze inhoudelijke aspecten in 1996.

Wat aan het relevante corpus artikelen van 1996 opvalt, is dat er nog weinig discussie is over de hoogte van het budget van ontwikkelingssamenwerking. Er gaan wel een aantal stemmen op voor het behouden of het verhogen van het budget (7 codes, 3 van de PvdA, 3 van andere actoren en 1 van een actor uit de sector) maar een verlaging van het budget wordt niet één keer voorgesteld. Zoals straks zal blijken is dit in 2002 en 2008 heel anders. Daarnaast valt op dat alhoewel er wel aandacht is voor meetbare en economische effectiviteit, de discussie ‘hulp is wel/niet effectief’ in 1996 niet echt gevoerd wordt. Hevig debat over effectiviteit (of het gebrek daaraan) is er niet. De VVD wordt één keer opgetekend zeggende dat het te betwijfelen valt of de hulp effectief is. Inhoudelijk is er enig debat over zaken als corrupte landen, de vorm van de hulp (bijvoorbeeld noodhulp tegenover andere vormen van hulp). In totaal zijn deze verschillende onderwerpen 8 keer gecodeerd. Om kort te gaan, er is inhoudelijk enig commentaar op ontwikkelingssamenwerking, maar omvangrijk is de kritiek niet. Tot slot valt nog op dat in deze periode schuldenverlichting en duurzame ontwikkeling redelijk vaak ter sprake komen.

Als laatste wordt nog een aparte code besproken, namelijk *metaniveau over ontwikkelingssamenwerkingsdebat*. Dit begrip werd in eerste instantie gecodeerd om te zien of er op metaniveau werd aangegeven dat de nadruk op effectiviteit slechts een van de vele mogelijke perspectieven op ontwikkelingssamenwerking is. Tijdens het coderen viel het evenwel op dat er met name in 2008 ook op een andere manier vaak op metaniveau over het debat werd gesproken. Er wordt bijvoorbeeld gezegd dat ontwikkelingshulp onder vuur ligt of omstreden is: dit is een constatering dan wel bewering op metaniveau over het debat, maar gaat inhoudelijk niet op het debat in. Bijvoorbeeld:

Eenzijds is er mogelijk een soort post-Rwanda-syndroom – het helpt allemaal toch niet. (245)

De behandeling deze week door de Tweede Kamer van de begroting van buitenlandse zaken/ontwikkelingssamenwerking kan gemakkelijk een van de saaiste uit een reeks van jaren worden. (95)

In 1996 zijn er vijf van dergelijke codes; 2 van andere actoren, 1 van de VVD, 1 van een journalist en 1 van een actor uit de sector. De laatste code (hierboven) is opvallend. Hier wordt ook geconstateerd dat 1996 voor ontwikkelingssamenwerking en het debat daarover een rustige periode is. Dergelijke codes, waarin op metaniveau iets over het debat over ontwikkelingssamenwerking wordt gezegd,

zijn interessant, want wie doet deze uitspraken en hoe verhouden zij zich tot het debat? Verergeren zij mogelijk het debat, of creëren ze een schijn van hevig debat die misschien niet geheel terecht is? Met name bij de bespreking van de resultaten uit 2008, waarin er erg vaak op metaniveau over het debat wordt gesproken, komen deze vragen aan de orde.

5.2 Het debat in 2002

2002 is niet alleen in tijd, maar ook qua omvang van het debat, de tussenperiode. De hoeveelheid krantenartikelen waarin een oordeel wordt uitgesproken over ontwikkelingssamenwerking, ligt in 2002 tussen de twee andere periodes in. In dit jaar bleven van de 299 artikelen waarin het woord ontwikkelingssamenwerking of ontwikkelingshulp voorkwam, na schifting 67 voor dit onderzoek relevante artikelen over. Veel van de niet-relevante artikelen in dit jaar gingen over het overlijden van prins Claus en diens levenslange inzet voor ontwikkelingssamenwerking. Hieronder weer de resultaten op de vier kernbegrippen uit deze studie, een aantal inhoudelijke aspecten van de artikelen uit dit jaar en de codes op *metaniveau over het debat*.

Simplisme in de vorm van sloganisme is ook in deze periode net als in 1996 nauwelijks te bespeuren. Twee keer heeft een zin de code 'slogan' opgeplakt gekregen (1 keer toe te schrijven aan een onderzoeker, en 1 keer aan een andere actor). Beide slogans hebben dezelfde strekking, ze zijn negatief over het effect van ontwikkelingshulp. Een voorbeeld:

Ondanks alle hulp gaat het alleen maar slechter (68)

Dit is een generaliserende, ongenueanceerde uitspraak waar waarschijnlijk wel het een en ander tegen valt in te brengen. Maar zoals gezegd komen slogans of andere vormen van simplisme in deze periode buiten deze twee codes niet voor, en dus kan simplisme niet als typerend voor het debat in 2002 worden beschouwd.

De eenzijdige nadruk op (economische) effectiviteit en meetbaarheid daarentegen is in deze periode behoorlijk vaak gecodeerd: 27 keer wordt er nadrukkelijk gewezen op resultaten, economische effecten en meetbaarheid. Voorbeelden:

Vergelijkbare kritiek heeft Van Ardenne nu ook op veel plannen die door de thematische organisaties zijn ingediend. Ten aanzien van resultaatgerichtheid kan volgens Ardenne nog veel worden verbeterd. (31)

De duizend miljard dollar die sinds begin jaren zestig aan Afrika is besteed, heeft niet tot economische ontwikkeling geleid.

Het gaat niet om passie, maar om efficiëntie. (151)

Er is een grote kostenefficiëntie nodig van de ontwikkelingshulp (181)

Novibs doelstellingen zijn zo vaag dat de effectiviteit van het werk in het geding komt (194)

Hulp dient niet te worden gegeven op basis van beloftes, maar van in het verleden geboekte resultaten. (271)

In 2002 is er dus redelijk veel aandacht voor effectiviteit, voor zeg maar kosten versus baten, en er gaan in de kranten veel stemmen op om die effectiviteit te verhogen. Deze nadruk op effectiviteit komt vooral vanuit onderzoek(ers) (10 keer) en andere actoren (9 keer). Voor de rest valt op dat de rechts politieke partijen niet één keer effectiviteit benadrukken in 2002, waar bijvoorbeeld CDA en PvdA dat wel enkele keren doen. In 2002 is ook gezocht naar andere perspectieven, om na te gaan of effectiviteit inderdaad eenzijdig als heersend perspectief of frame wordt toegepast, of dat er ook andere visies bestaan in het publieke debat in de kranten. In 2002 zijn 4 zinsneden gecodeerd waarin wordt aangegeven dat er meer is dan het economische, resultaatgerichte perspectief; 3 van deze uitspraken zijn afkomstig van onderzoekers, en 1 van een journalist; hieronder staan enkele voorbeelden:

Neem Nederland als voorbeeld. De situatie van de armoede is ontzettend veel beter dan 150 jaar geleden. Waardoor komt dat? Groei, kun je zeggen. Zeker, we produceren met z'n allen behoorlijk wat meer. Maar je moet de emancipatie niet vergeten, de emancipatie van vrouwen, arbeiders, minderbedeelden. Ze hebben rechten gekregen, en ze zijn ervoor opgekomen. Ze hebben gezorgd dat ze mee konden profiteren en dat ze zelf de actoren waren in dat proces van welvaartsverbetering. Dat is nu precies waar het ook mondiaal om gaat. (81)

De kern van zijn betoog: armoede los je niet op door economische groei alleen. (86)

Als er al iets op The elusive quest for growth valt aan te merken, is het dat het wat weinig aandacht besteedt aan niet aan financiële welvaart gerelateerde aspecten van armoede. Investerings in onderwijs bijvoorbeeld hebben misschien veel minder dan verwacht geleid tot hogere groei, maar zijn ze daarom nutteloos geweest? (271)

Deze voorbeelden illustreren dat er wel degelijk ook aandacht is voor andere aspecten dan economische groei. Toch is de belangstelling voor effectiviteit en resultaten verhoudingsgewijs veel groter, zoals blijkt uit de hoeveelheid codes op deze twee verschillende punten: 27 versus 4.

In 2002 wordt in het verband van dit debat geen beroep gedaan op het volk of de gewone man. Hier is geen enkel voorbeeld van gevonden. Hetzelfde geldt voor reacties op incidenten. Twee van de drie kenmerken die duiden op populisme in de wetenschappelijke zin van het woord zijn dus geen enkele keer gecodeerd in 2002.

Net als in 1996 zijn ook de teksten uit 2002 gecodeerd op een aantal inhoudelijke aspecten. Opvallend is dat er in 2002 – duidelijk meer dan in 1996 - een discussie over het budget van ontwikkelingssamenwerking gaande was. De code behoud of verhoog het budget is 13 keer toegekend (grootste bijdragen hier van het CDA (4 keer), GroenLinks (3 keer), en onderzoekers (2 keer)) en de code verlaag het budget 16 keer (voornamelijk afkomstig van de rechtse politieke partijen: VVD is hier 9 keer gecodeerd en Leefbaar Nederland 4 keer). De vorm van deze zinnen is vrij voor de hand liggend, maar om compleet te zijn hieronder enkele voorbeelden van ‘beperk of verlaag het budget’:

Ook is het nieuwe standpunt van de partij dat er minder geld voor ontwikkelingssamenwerking moet worden uitgetrokken. (90)

Het bovenstaande citaat komt voor rekening van de Lijst Pim Fortuyn. Van het feit dat de LPF het budget wil verlagen wordt in deze periode in meerdere kranten melding gemaakt, waardoor dit ook meerdere keren is gecodeerd. Buiten de LPF gingen er ook andere stemmen op voor vermindering van ontwikkelingssamenwerking:

Na het afschaffen van de minister van Ontwikkelingssamenwerking, is het tijd om ontwikkelingshulp aan Afrika in zijn geheel af te schaffen. (125)

[...] de wens van Zalm te beknibbelen op de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking. (129)

Ook de laatste zin is er een die in verschillende vormen vaak voorkwam in de kranten in deze periode. De codes voor 'verlaag' zijn in dit jaar dus voornamelijk afkomstig van de wens van de VVD en de LPF om het budget te verlagen, die in verschillende kranten een aantal keer is weergegeven. Voorbeelden van 'behoud of verhoog' zijn er ook. Deels zijn dit ook reacties op de voorgestelde verlagingen van VVD en LPF:

Ondertussen is de sociale vleugel van het CDA onrustig. Men wil meer geld en aandacht voor bijvoorbeeld ontwikkelingssamenwerking. (45)

Zinnen die het voorstel tot verlaging van het hulpbudget afkeuren, zijn gecodeerd onder 'behoud of verhoog':

Halsema neemt daarin fel afstand van CDA en VVD, verwijt Balkenende mee te lopen met Bush en diens oorlogsretoriek en hekelt VVD-leider Zalm over diens opstelling inzake het budget voor ontwikkelingssamenwerking. (65)

Daarom hekelt ze de voornemens om te bezuinigen op ontwikkelingssamenwerking. (66)

[...] zou het huidige niveau minstens moeten worden gehandhaafd. (87)

Naast deze discussie over het budget, is een ander inhoudelijk opvallend punt dat er 9 keer expliciet wordt gezegd dat hulp niet effectief is. 6 van deze uitspraken zijn afkomstig van andere actoren, en voor de rest van 1 burger, 1 journalist en 1 onderzoeker. Een tweetal voorbeelden:

Klassieke ontwikkelingshulp is nauwelijks effectief, alleen humanitaire hulp biedt kortstondig soelaas (3).

Pas recentelijk stellen kritische commissies vast dat de vele honderden miljoenen die jaarlijks naar het ontwikkelingswerk vloeien, slechts zeer gedeeltelijk effect sorteren en dat de resultaten zelden worden gemeten. (69)

Er wordt dus 9 keer uitdrukkelijk aangekaart dat hulp weinig of niet effectief is. Tegelijkertijd is er in 2002 niet één zin die expliciet aangeeft dat hulp wel heel effectief is. Dit is mogelijk een verschil met 2008, maar dat valt in de volgende paragrafen te bezien.

Uit de code 'anders' komt tot slot naar voren dat er in 2002 opvallend veel discussie is over de vraag of er een minister of een staatssecretaris van ontwikkelingssamenwerking hoort te zijn. Agnes van Ardenne, op dat moment staatssecretaris, spreekt zich volmondig uit voor het in ere herstellen van het ministerschap op ontwikkelingssamenwerking. Daarnaast valt op dat in deze periode veel te doen is omtrent de contraproductieve inconsistentie tussen enerzijds veel geld injecteren in ontwikkelingssamenwerking, en anderzijds een (Europees) landbouwbeleid voeren dat ontwikkeling van arme landen tegenwerkt.

Net als in de vorige paragraaf wordt ook hier als laatste gekeken naar de code *metaniveau over ontwikkelingssamenwerkingsdebat*. Dit werd in eerste instantie gecodeerd om te zien of er op metaniveau werd aangegeven dat de nadruk op effectiviteit slechts een van de vele mogelijke perspectieven op ontwikkelingssamenwerking is. Tijdens het coderen viel het echter op dat er vaak op metaniveau over het debat werd gesproken op bijvoorbeeld de volgende manier:

Het grote prijsschieten op het falende ontwikkelingsbeleid van Afrika is hervat (51)

Of:

Toen hij als professor begon, was ontwikkelingssamenwerking in de Nederlandse politiek nog een geliefd thema. Nu niet meer. 'Het tij zit niet mee'. (81)

Uit deze en dergelijke zinnen komt naar voren dat er een debat gaande is in de samenleving, dat ontwikkelingssamenwerking onder vuur ligt. Dit gebeurde in 2002 vrij vaak; de code is 8 keer toegekend. Deze zinnen zijn gecodeerd omdat er vaak een negatieve boodschap over ontwikkelingssamenwerking van uitgaat. Meestal hebben ze dezelfde strekking, namelijk dat ontwikkelingssamenwerking niet meer zo heilig en vanzelfsprekend is als in eerdere jaren het geval was. Het is interessant om te kijken hoe vaak dit gebeurt in 2008, wanneer het debat als hevig wordt ervaren. Tevens is het interessant te signaleren wie deze opmerkingen op metaniveau plaatsen; zijn het politici, mensen uit de sector of misschien de redacteurs van de verschillende kranten? In dit geval is het 1 keer de redacteur van de krant, 1 keer een burger, 4 keer een onderzoek(er) en 2 keer een andere actor. In het kader van deze code kan de literatuur over de media uit het theoretisch kader relevant zijn en weer van stal worden gehaald. Voordat het zover is dient eerst nog gekeken te worden naar 2008.

5.3 Het debat in 2008

2008 is het jaar met het meest bewogen, of op zijn minst met het meest omvangrijke debat: van de 321 artikelen waren er 112 relevant voor deze studie. Het aantal coderingen ligt dan ook een stuk hoger dan in de twee eerdere periodes. In deze paragraaf worden volgens hetzelfde stramien als in 1996 en 2002 de toon en inhoud van het debat uiteengezet.

In dit jaar zijn er meer slogans gevonden dan in de eerdere jaren, 16 stuks in totaal:

Handel leidt tot ontwikkeling. Hulp stelt ontwikkeling alleen maar uit. (143)

Hulp helpt (48)

Meer dan ooit is hulp nodig (84)

De laatste twee codes zijn beide natuurlijk afkomstig van voorstanders van ontwikkelingshulp. Het valt op dat ook zij zich schuldig maken aan simplistische uitdrukkingen en slogans. Dit is opvallend, omdat de kritiek op de toon van het debat zoals gezegd voornamelijk komt van actoren uit de sector en linkse politici. De linkse politici en actoren uit de sector blijken volgens dit onderzoek zelf ook niet wars van sloganisme, hoewel ze dat anderen juist verwijten. Andere voorbeelden hiervan:

'Weg met de logo's, alleen effectiviteit geldt.' (113)

Halsema (GroenLinks) sneerde dat de VVD 'geld haalt uit het bakje van de bedelaar', een opmerking die voor de liberalen aantoonde dat er vaak in dooddoeners over ontwikkelingssamenwerking wordt gesproken. (305)

Bovenstaande uitspraken zijn van Bert Koenders en Femke Halsema. Ook links Nederland schuwt sloganisme en stijlmiddelen dus niet in het debat over ontwikkelingssamenwerking. Slechts 2 van de 16 gevonden slogans zijn afkomstig van een rechtse partij, namelijk de VVD. In deze periode zijn Geert Wilders en Rita Verdonk, toch vaak afgeschilderd als populistten bij uitstrek, niet één keer op het uiten van een slogan met betrekking tot dit onderwerp betrappt. Buiten de 2 slogans van de VVD, is de verdeling als volgt: 1 keer een burger, 4 keer een journalist, 2 keer een PvdA'er, 1 keer een GroenLinkser, 4 keer een actor uit de sector en 2 keer een onderzoeker. Journalisten nemen dus ook een redelijk hoog aantal slogans voor hun rekening.

Behalve evidente slogans zijn in 2008 nog een aantal andere voorbeelden gevonden die weliswaar niet als slogan konden worden gecodeerd, maar die wel verwant zijn met deze categorie. Het gaat om gevallen waarin stijlmiddelen worden gebruikt om het eigen argument kracht bij te zetten. Mogelijk zou eerder genoemd citaat van Halsema ook in deze categorie kunnen vallen (maar mogelijk zijn alle slogans eigenlijk wel een stijlmiddel te noemen). Hoe het ook zij: naast de 16 codes zijn er nog 4 'stijlmiddelen' gecodeerd. Twee voorbeelden:

Armoedebestrijding lijkt wel wat op de Ronde van Frankrijk. Het is een lange race, en de tegenstander speelt vrijwel zeker vals. Om toch te winnen, is een uitzonderlijk goed team nodig dat beschikt over het beste materiaal en dat maar een opdracht heeft: winnen. Maar Nederland stuurt amateurs op stadsfietsen vanuit de gedachte dat meedoen ook belangrijk is en huilt krokodillentranen wanneer geen podiumplaats wordt behaald.(102)

De VVD staat al sinds jaar en dag zeer kritisch tegenover de 'bodemloze put' van ontwikkelingshulp. (321)

In deze gevallen – 2 keer voor rekening van de VVD, 1 keer een actor uit de sector en 1 keer een journalist - worden stijlmiddelen gebruikt of vergelijkingen gemaakt. Feitelijk zijn het retorische of literaire trucs waarmee men de tegenstander in het debat hoopt te overbluffen of af te troeven, om hem zo uit te schakelen zonder verdere inhoudelijke argumenten te hoeven aandragen.

Dan de eenzijdige nadruk op (economische) effectiviteit en meetbaarheid. Deze code is in 2008 enorm vaak toegekend, maar liefst 62 keer. Hieronder enkele voorbeelden:

Stop uitgaven die weinig effect hebben op de economie. (45)

Koenders pleitte toen ondermeer voor meer effectiviteit in zijn sector. (80)

Met andere woorden: hulp wordt effectief door het te gieten in een commercieel model. (82)

Dat hangt niet alleen af van de discussie over de effectiviteit van de hulp, hoewel die volgens diverse onderzoeken fors omhoog moet. Het hangt er ook van af of ontwikkelingshulp überhaupt wel effectief is. (85)

Ook deskundigen moeten willen winnen en moeten op resultaten worden aangestuurd. Ontwikkelingsdeskundigen moeten worden beoordeeld op de mate waarin armoede is teruggebracht. (102)

Is er dan geen enkele rol voor ontwikkelingssamenwerking? Ja, die is er. Maar om die duidelijk te zien moeten we leren van de beroemde econoom Jan Tinbergen. Volgens hem dienen ontwikkelingsoverdrachten te worden gericht op het creëren van productieve werkgelegenheid of op het tot stand brengen van de condities daartoe; alles voorzien van een deugdelijke verantwoording, uiteraard. (110).

Parlementair onderzoek moet uitwijzen hoe effectief ontwikkelingshulp is en waarom wij corrupte landen steunen, vindt Arend-Jan Boekestijn. (153)

Laatstgenoemde Boekestijn is verantwoordelijk voor veel van de codes wat betreft effectiviteit in 2008. 16 van de codes op dit punt zijn afkomstig van de VVD. Boekestijns vraag om een parlementair onderzoek naar de effectiviteit van hulp heeft veel in de kranten gestaan. Tegelijkertijd figureert ook minister Koenders regelmatig in de krantenkolommen met een opmerking over het belang van effectieve hulp; 12 van de 62 codes die nadrukkelijk inzoomen op effectiviteit zijn afkomstig van de PvdA (meestal in de persoon van minister Koenders). Ook actoren uit de sector leggen regelmatig de nadruk op effectiviteit; 9 van de codes op dit punt zijn afkomstig van deze groep. In 10 gevallen is het de redacteur van de betreffende krant zelf die wijst op (het belang van) effectiviteit en resultaten. Al met al kan gezegd worden dat het effectiviteitsvraagstuk in 2008 enorm veel publiciteit heeft gegenereerd in Nederlandse kranten.

Naast de vele codes die op effectiviteit betrekking hebben, zijn er 5 codes gevonden waarin een ander perspectief wordt ingenomen of waarin het effectiviteitsperspectief wordt genuanceerd. 3 hiervan zijn afkomstig van actoren uit de sector, 1 komt van een onderzoeker en 1 van een PvdA'er. Twee voorbeelden:

Ontwikkelingshulp komt terecht in een uiterst complexe wereld waar veel factoren van invloed zijn op het behalen van economische of sociale resultaten. Alleen al het vaststellen welke factoren de meeste invloed hadden, is dan complex. (154)

'Arme mensen weten beter. Hen gaat het uiteindelijk niet om meer geld dat tijdelijk enige verlichting biedt. Het gaat hen om het feit dat ze buitengesloten worden. Geen toegang

krijgen tot basisvoorzieningen, geen toegang hebben tot land, tot kredieten en markten.'
(234)

Er klinkt dus af en toe een tegengeluid tegen het alomtegenwoordige effectiviteitsperspectief, maar de laatste heeft in de kranten toch duidelijk de overhand. Het effectiviteitsperspectief is het dominante perspectief waar het ontwikkelingssamenwerking betreft.

In 2008 werd drie keer (in wisselende vormen) een beroep gedaan op de gewone man. Hieronder de drie gevallen, die allemaal afkomstig zijn van journalisten:

Zo'n minister geeft de belastingbetaler het signaal dat zijn belastingcenten bij hem in vertrouwde handen zijn. De strategie kan echter gemakkelijk averechts werken bij belastingbetalers die het doel van deze overheidsuitgave helemaal niet zien zitten. (84)

Het draagvlak voor de miljarden euro's belastinggeld die jaarlijks worden weggegeven aan ontwikkelingshulp smelt als sneeuw voor de zon. Een meerderheid van de Nederlanders voelt zich overvraagd. (164)

Brengt minister Koenders van Ontwikkelingssamenwerking ons belastinggeld naar Afrika, provinciale overheden van Groningen, Zeeland en Noord-Holland brachten ons belastinggeld naar IJsland. (205)

Ook in deze fragmenten lijken het weer trucs uit de oude retorische doos die het voor het zeggen hebben. De *combattanten*: 'zo'n minister' versus 'een meerderheid van de Nederlanders'. De *inzet*: 'ons belastinggeld'. *Casus belli*: 'de miljarden euro's belastinggeld' die smelten 'als sneeuw voor de zon' (ofwel verdwijnen als euro's in – 'IJsland'! –... Landsbanki); of je de elementen uit de drie citaten nu door elkaar husselt zoals hierboven gedaan, of ieder citaat afzonderlijk analyseert: het resultaat zal steeds zijn dat in elk van die drie suggestief wordt verwezen naar het feit dat 'ons' belastinggeld door 'hen' (de politiek of elite) wordt verspild.

In 2008 zijn enige voorbeelden van incidentenpolitiek gevonden, 5 in totaal; 3 van het CDA (1 keer samen met de VVD), 1 van een journalist en 1 van de SP. Hierbij moet opgemerkt worden dat het deels gaat om hetzelfde incident en dezelfde reacties van het CDA daarop, maar in verschillende kranten. Hieronder twee mooie voorbeelden:

Het 'draagvlak' is niet aangetast door kritische rapporten als die van Bokestijn, maar door het falen van het ontwikkelingshulpbeleid. Het meest in het oog springende, en voor de reputatie van de OS-industrie veruit het meest schadelijke falen is ontgetwijfeld de graaidentaliteit binnen de professionele hulpsector. Zo incasseerde voormalig PvdA-Kamerlid Thea Fierens als interim-manager van ontwikkelingsorganisatie SNV een maandsalaris van maar liefst 28 duizend Euro per maand. Fierens zit inmiddels in New York, bij de Verenigde Naties. Inderdaad, dezelfde organisatie waar een andere duurbetaalde ontwikkelingshulpwerker, Evelien Herfkens eerder dit jaar negatief in het nieuws kwam vanwege het claimen van een maandelijkse huursubsidie van 7000 dollar, bovenop een salaris van 160 duizend dollar. (143)

Aanleiding voor de onrust is een recente bijeenkomst met Koenders en PvdA'ers die topfuncties bekleden bij hulporganisaties als Cordaid en ICCO. Volgens CDA-Kamerlid Haverkamp wordt de 'top in de ontwikkelingshulp' te zeer gedomineerd door PvdA'ers. Zijn collega Bokestijn (VVD) vindt dat de minister niet om de tafel kan gaan zitten met partijgenoten wier organisaties hij financieel ondersteunt. (152)

Nog een keer door de retorische bril bekeken ziet men ook hier het nodige suggestieve taalgebruik: 'de OS-industrie', 'graaidentaliteit', 'de onrust'. Drama alom, zo bezien. Deze beide fragmenten echter worden hier speciaal aangehaald als zijnde twee schoolvoorbeelden van incidentenpolitiek. Een incident wordt aangegrepen om de gehele top van de ontwikkelingshulp of het hele ontwikkelingshulpbeleid als zodanig als verdacht of fout of mislukt (of alle drie tegelijk) te omschrijven.

Tot zover de kernbegrippen die populisme betreffen. Wat betreft de inhoudelijke aspecten blijkt dat er in deze periode veel meer codes zijn toegekend dan in de jaren 2002 en 1996. De discussie over het budget wordt in 2008 hevig gevoerd: er zijn 18 opmerkingen over het budget in het algemeen, 32 keer wordt er voor een beperking van het budget gepleit en 16 keer klinkt de roep om behoud of verhoging van het budget. Drie vrij omvangrijke groepen dus.

De eerste groep zegt in het algemeen iets over het budget, bijvoorbeeld over de omvang, zonder dat er per se gepleit wordt voor een aanpassing ervan. Binnen deze groep vallen ook de vele opmerkingen over de norm van 0.7%, en de vraag of zo'n norm houdbaar en juist is.

De pleitbezorgers van een beperking van het budget van ontwikkelings samenwerking – en hier komt dan de tweede groep in beeld – zijn vooral afkomstig uit de VVD: 28 van de 32 codes die pleiten voor beperking van het budget komen voor rekening van de VVD. Overigens dient hierbij een

kanttekening te worden geplaatst. Het gaat hier om citaten, en het is onduidelijk hoe vaak de VVD die opmerking over het verlagen van het budget metterdaad heeft gemaakt of hoe vaak die domweg in verschillende kranten en artikelen werd gekopieerd dan wel herkopieerd door de redactie. Anders gezegd: zijn het vooral VVD'ers of vooral redacteurs die deze discussie aanzwengelen? In de meeste gevallen lijkt het erop dat het niet de VVD zelf is die tegen de krant (in een interview of reactie) heeft gezegd dat ze het budget wil verlagen. Mogelijk maken de kranten steeds opnieuw gebruik van enkele opmerkingen die in kamerdebatten zijn geventileerd. Overigens is dit niet meer dan een vermoeden; in de analyse in het volgende hoofdstuk zal zeer kort gekeken worden naar een kamerdebat uit 1996 en één uit 2008, om te zien of dit vermoeden hout snijdt. Hoe vaak de VVD deze opinie daadwerkelijk publiek heeft gemaakt is dus onzeker; wel is zeker dat zij vaak in de krant staat. Het gaat dan om opmerkingen als (enkele voorbeelden uit vele):

[...] zegt het Tweede Kamerlid Arend-Jan Bokestijn die enkele maanden geleden de bijna Kamerbrede consensus doorbrak met zijn pleidooi voor een halvering van de uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking. (79)

De VVD gaat het verst, door halvering van het Nederlandse hulpbudget voor te stellen. (112)

De Tweede Kamerfractie bepleit sinds kort een halvering van de hulp en heeft daarmee de brede consensus in de Nederlandse politiek doorbroken. (155)

VVD'er Bokestijn kreeg recentelijk bijval met zijn suggestie het budget voor OS te halveren. (190)

Als gezegd zijn er veel meer citaten met deze strekking, maar die strekking zelf komt in de gegeven vier voorbeelden helder tot uiting. Ze illustreren tevens het al gesignaleerde probleem, dat onduidelijk blijft op hoeveel concrete uitspraken vanuit de VVD hieromtrent de vele verwijzingen hiernaar in de kranten nu precies zijn terug te voeren. Tot slot zij over deze categorie codes nog één opvallend feit vermeld, namelijk dat slechts 1 code aangeeft dat ook Geert Wilders en Rita Verdonk pleiten voor een verlaging van het budget voor ontwikkelingssamenwerking. Op grond van hun populistische *exposure* in de media in het algemeen was de verwachting dat hun namen juist ook in deze groep meermaals zouden voorkomen, maar deze verwachting was klaarblijkelijk onjuist.

De derde groep ten slotte bestaat als gezegd uit 16 codes die juist het tegenovergestelde bepleiten, namelijk behoud of verhoging van het ontwikkelingssamenwerkingsbudget. Deze oproep

komt 5 keer vanuit het CDA, 6 keer van de PvdA en opvallend genoeg 1 keer van de wetenschappelijke stichting van de VVD. Enkele voorbeelden:

'Wij willen dat rijke landen zich houden aan hun afspraak om 0.7 procent van hun inkomen aan ontwikkelingshulp te besteden.' (38)

Bezuinigingen op ontwikkelingshulp komen steeds dichterbij. Waanzin, met de kredietcrisis op komst. (172)

Partijen ter linkerzijde stellen dat er onvoldoende wordt gedaan om de millenniumdoelstellingen te realiseren. Verspilling en ineffektieve besteding moeten natuurlijk worden bestreden. En er moet veel meer nadruk komen op armoedebestrijding en duurzame ontwikkeling. Het budget moet bij voorkeur omhoog. (191)

Wat in theorie al werd verondersteld blijkt nu in de praktijk ook waar. In 2008 is er meer en, ook afgaande op het al gesignaleerde retorische taalgebruik in deze periode, tevens heftiger in de geschreven media gediscussieerd over ontwikkelingssamenwerking en de gewenste budgettering ervan dan in eerdere jaren.

Zoals eerder in deze paragraaf opgemerkt, kenmerkt deze periode zich ook door veel aandacht voor de effectiviteitsvraag. Daarbij wordt er vaker beweerd dat hulp niet effectief is, of wordt de effectiviteit in twijfel getrokken (in totaal 26 keer), dan dat er wordt gezegd dat hij wel effectief is (slechts vier keer). De uitspraken over de ineffectiviteit van hulp zijn voornamelijk afkomstig van de VVD (8 keer), van onderzoekers (7 keer) en actoren uit de sector (4 keer). De vier opmerkingen over de effectiviteit van hulp komen allemaal van actoren uit de sector. Bij de getallen van wel versus niet effectief zijn de zinnen waarin wordt gesteld dat hulp effectiever kan of dat de effectiviteit van hulp moet worden onderzocht niet meegenomen. Het is immers onduidelijk hoe de intentie van zulke uitspraken precies moet worden gedeut: de huidige hulp is ineffectief (dit zou de code *niet/weinig effectief* opleveren) of: hulp kan effectief zijn, na wat wijzigingen (wat de code *wel/best effectief* zou opleveren). Om deze reden zijn deze zinnen/fragmenten dus alleen gecodeerd als *nadruk op effectiviteit*. Gezien de grote hoeveelheid codes op dit punt mag helder zijn dat effectiviteit een *hot issue* is in 2008. Wel gecodeerd zijn uitspraken die expliciet zeggen dat hulp niet effectief is, of waarin de effectiviteit van hulp betwijfeld wordt, en uitspraken waarin expliciet wordt gezegd dat hulp wel effectief is of wel helpt. Met het oog op de lengte van dit stuk worden hieronder slechts enkele voorbeelden gegeven van beide categorieën:

Toch zijn er de afgelopen eeuw essentiële ontwikkelingen geweest die ik op het conto van ontwikkelingssamenwerking durf te zetten. (123)

Maar de twijfels over effectiviteit worden steeds sterker. (97)

De ontwikkelingshulp is versnipperd en niet effectief. (110)

Nogmaals: hierbij zijn de vragen om onderzoek naar effectiviteit en de opmerkingen dat hulp effectiever kan nog niet eens meegenomen. Deze uitspraken zijn wel gecodeerd onder de 62 codes die effectiviteit benadrukken. (Codes die zeggen dat hulp wel of niet effectief is zijn dan ook vaak dubbelgecodeerd, namelijk ook onder *nadruk op effectiviteit*). Al met al is het effectiviteitsvraagstuk in 2008 dus uitgebreid aan de orde gekomen in de 5 grote landelijke dagbladen.

Wat tot slot opvalt met het oog op de inhoudelijke aspecten van de gecodeerde artikelen in 2008, is dat er over het algemeen veel meer discussie is in 2008 dan in eerdere jaren. Wat betreft de vorm van de hulp (8 codes), wat betreft de vraag of hulp naar corrupte staten gaat (16 codes), maar ook wat betreft overige inhoudelijke opmerkingen over ontwikkelingssamenwerking steekt 2008 met kop en schouders boven de twee andere periodes die in dit onderzoek aan bod komen uit. De twee eerstgenoemde worden hier niet verder besproken om het stuk overzichtelijk te houden. Wat betreft het laatste punt, de categorie *anders* zijn in totaal nog 88 codes gevonden. Gedeeltelijk zijn dit dubbele coderingen, op zinsneden die bijvoorbeeld ook al als *nadruk op effectiviteit* of een andere code zijn gecodeerd. Ook op deze voorbeelden wordt hier verder met het oog op de lengte van deze tekst niet ingegaan. Wel kan worden opgemerkt dat de hoeveelheid codes indiceert dat de discussie in vergelijking tot eerdere jaren inderdaad hevig is.

Als laatste, net als in de vorige paragrafen, wordt hier gekeken naar de code *metaniveau over ontwikkelingssamenwerkingsdebat*. Deze code is in 2008 in vergelijking met de eerdere jaren buitensporig vaak gevonden: 64 keer. Hier enkele voorbeelden:

[...] wie de schermutselingen rond ontwikkelingssamenwerking beziet (35)

Deze discussie is ook heel belangrijk voor Nederland, want het draagvlak wordt de laatste jaren steeds dunner. (94)

Ontwikkelingshulp staat al enige tijd ter discussie. Daarbij gaat het om de aloude vraag of al die miljarden aan hulp nu wel effectief zijn of juist bestaande misstanden bevestigen. (79)

[...] de anti-ontwikkelingshulp-hype die door de VVD is aangezwengeld. (80)

[...] dat de aanhoudende VVD-kritiek over het nut en de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking een grondig debat in Den Haag heeft losgemaakt. (86)

Met haar verontrustende boek sluit Polman zich aan bij het steeds luider klinkende koor van denkers, schrijvers en politici dat de internationale hulp op de korrel neemt. (241)

Dergelijke uitspraken zijn er dus in overvloed. De constante factoren hierin zijn dat telkens wordt geconstateerd en uitgesproken dat het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking afneemt en er een hevige discussie woedt. Tegelijkertijd zijn dergelijke uitspraken uiteraard zelf weer onderdeel van de discussie. Het is in dit verband interessant om te kijken wie deze uitspraken doet. In 2008 is het 29 keer de redacteur van de krant die deze opmerkingen plaatst, dat is bijna de helft van het aantal gevallen. De overige uitspraken zijn voor rekening van de PvdA (11 keer), actoren uit sector (9 keer), onderzoekers (10 keer) en de VVD (5 keer). Hier bestaat opnieuw de mogelijkheid (net als bij bovengenoemde aandacht voor opmerkingen over de al dan niet bestaande ineffectiviteit van ontwikkelingssamenwerking in 2008) dat redacteurs of kranten bijdragen aan de verheving van het debat. Tegelijkertijd is dit punt moeilijk te onderbouwen of als kritiekpunt te maken, want het is natuurlijk de taak van journalisten en de redacties van de verschillende dagbladen om tendensen in de samenleving te ontdekken en te benoemen – onder deze laatste noemer is de regelmatige constatering dat er flink wat onenigheid bestaat over nut en noodzaak van ontwikkelingssamenwerking dus terecht en verdedigbaar.

6. Analyse

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de drie jaren naast elkaar gelegd, en worden de overeenkomsten en verschillen wat betreft de mate van populisme en een aantal inhoudelijke aspecten in kaart gebracht en geduid. Daartoe komen in paragraaf 6.2 de drie kernbegrippen die op populisme wijzen aan de orde, en wordt ook het vierde kernbegrip, de eenzijdige nadruk op effectiviteit en meetbaarheid, behandeld. In paragraaf 6.3 wordt ingegaan op een aantal opmerkelijke inhoudelijke aspecten en de rol van de media in het debat over ontwikkelingssamenwerking. Voordat het zover is echter worden eerst in de nu volgende paragraaf 6.1 enige kanttekeningen geplaatst bij dit onderzoek en de bijbehorende conclusies.

6.1 Kanttekeningen

Voordat de resultaten worden geanalyseerd, is het goed enige kanttekeningen te plaatsen bij dit onderzoek.

Hoewel geprobeerd is bij de operationalisatie van de kernbegrippen van deze studie te komen tot objectief aan te wijzen begrippen, blijft er in een studie als deze altijd een zekere mate van subjectiviteit aanwezig. Soms is het lastig vast te stellen of iets wel of niet effectiviteit benadrukt, of iets eenzijdig is, of iets kritiek is of nuance et cetera. Daarnaast hebben de hier gevormde definities van de kernbegrippen zelf ook voor enige moeilijkheden gezorgd. Dit geldt met name voor *simplisme/sloganisme* en *contextgebondenheid*.

Slogans zijn een lastig als zodanig te onderscheiden fenomeen. Wanneer iedere beknopte zin die een met stelligheid geponeerde mening bevat over ontwikkelingssamenwerking wordt afgedaan als een slogan, dan is het überhaupt niet mogelijk om een mening te geven over ontwikkelingssamenwerking zonder direct het verwijt van 'sloganisme' of 'simplisme' naar het hoofd geslingerd te krijgen. Dit is dus een zwak punt in de definitie, waardoor zij inherent problematisch is. Overigens biedt de context van slogans hier wel uitkomst; wanneer er uitgebreid argumenten worden aangedragen voor de slogan, gaat het verwijt van sloganisme minder op.

Ook de code *contextgebondenheid* gaf enige problemen. Deze code is in het onderzoek nauwelijks gevonden, mogelijk mede vanwege zijn definitie. Contextgebondenheid is hier vertaald als incidentenpolitiek, waarbij de populist voornamelijk reageert op incidenten; een inhoudelijke reactie op bestaand beleid werd niet van hem verwacht. Dit is onhandig aangezien alle artikelen die over een enkel incident (bijvoorbeeld een land, project of crisis) handelen voor het coderen uit de data

zijn gefilterd. Alleen die artikelen waarin in algemene zin iets werd gezegd over ontwikkelingssamenwerking zijn gecodeerd. Overigens maakt dit wel duidelijk dat het zelden voorkomt (gezien de lage hoeveelheid codes op *contextgebondenheid*) dat conclusies over incidenten worden doorgetrokken naar ontwikkelingssamenwerking in bredere zin. Op zich is dit opvallend, in een tijd waarin politici, opiniemakers, onderzoekers en vele anderen van mening zijn dat incidentenpolitiek een groot probleem is.

Naast deze kanttekeningen bij de definities, zijn er ook kanttekeningen te plaatsen wat het coderen aangaat; ook dit is een leerproces. Jammer genoeg is het zo dat tegen de tijd dat je als onderzoeker het codeerproces goed onder de knie hebt, het eind van de onderzoeksdata al in zicht is. Het is dus denkbaar dat er her en der enige slordigheden of beginnersfouten de data zijn ingeslopen waardoor de coderingen niet geheel ruisvrij zijn. Met deze nuancerings in het achterhoofd, worden hieronder de gevonden data geanalyseerd.

6.2 De resultaten samengevat

Om overzicht te krijgen in de data is in tabel 2 weergegeven hoe vaak de drie begrippen die op populisme duiden zijn gevonden. Achter de jaartallen wordt tussen haakjes de hoeveelheid artikelen voor dat jaar weergegeven. Het effectiviteitsperspectief (het vierde kernbegrip), de code *ander perspectief*, de meest in het oog springende inhoudelijke aspecten en de code *metaniveau over het debat* worden ook in de tabel weergegeven en vervolgens nader besproken:

Codes	1996 (36)	2002 (67)	2008 (112)
Sloganisme	1	2	16
Beroep op de gewone man	1	0	3
Contextgebondenheid (reactie op incident)	0	0	5
Eenzijdige nadruk op effectiviteit	14	27	62
Ander perspectief	2	4	5
Behoud of verhoog budget	7	13	17
Beperk budget	0	15	32
Wel/best effectief	1	0	4
Niet/weinig effectief	2	10	26
Metaniveau over OS-debat	5	8	64

Tabel 2: Resultaten

Het eerste wat opvalt in deze tabel, maar wat ook al duidelijk werd in het vorige hoofdstuk, is dat de omvang van het debat is toegenomen. In 2008 waren er dubbel zo veel relevante artikelen als in 2002, en in 2002 waren er bijna dubbel zoveel relevante artikelen als in 1996. Dit houdt in dat de discussie over dit onderwerp, over nut en noodzaak van ontwikkelingssamenwerking, qua omvang sterk is toegenomen en is verhevigd. In het volgende worden de resultaten uit de verschillende jaren naast elkaar gelegd wat betreft de drie kenmerken die wijzen op populisme in de wetenschappelijke zin van het woord, de eenzijdige nadruk op effectiviteit en een aantal inhoudelijke aspecten.

6.2.1 De mate van populisme

In hoeverre is het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 als populistisch te karakteriseren? De mate van populisme wordt bepaald aan de hand van drie van de vier kernbegrippen *contextgebondenheid (reactie op incident)*, *beroep de gewone man*, *sloganisme* en *eenzijdige nadruk op (economische) effectiviteit*. Het laatste kernbegrip, dat geen indicator van populisme is, wordt in een aparte subparagraaf besproken.

6.2.1.1 Contextgebondenheid

De uitslag op de codes *reactie op incident (contextgebondenheid)* en *beroep op de gewone man* zijn markant. Dit zijn de codes die zijn geabstraheerd enkel uit de wetenschappelijke literatuur over populisme. Deze codes komen in het relevante corpus artikelen zo weinig voor, dat het gerechtvaardigd lijkt te stellen dat het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 in de wetenschappelijke zin van het woord niet als populistisch kan worden getypeerd. Een dergelijke conclusie behoeft wel enige nuancering, te beginnen bij de kanttekeningen die aan het begin van dit hoofdstuk al zijn gemaakt bij contextgebondenheid. De definitie van contextgebondenheid als reactie op incidenten is enigszins problematisch. Enerzijds omdat incidenten waarbij niets werd gezegd over ontwikkelingssamenwerking in het algemeen voor de analyse al uit de data zijn gefilterd. Anderzijds omdat contextgebondenheid zich waarschijnlijk niet alleen uit als reacties op incidenten. In de in deze studie gebruikte definitie van contextgebondenheid werd ervan uitgegaan dat er (door populisten) nauwelijks inhoudelijk zou worden ingegaan op bestaand en lopend beleid. Dit zou de populist niet willen omdat het niet past bij de eenvoudige en heldere taal die hij wil spreken richting het volk. De verwachting was dus dat de contextgebondenheid zich zou uiten in reacties op incidenten. Echter, uit het relevante corpus artikelen dat in deze studie is gecodeerd en geanalyseerd blijkt dat de meeste kritiek op ontwikkelingssamenwerking wel degelijk bestaat uit reacties op lopend regeringsbeleid, en dat er nauwelijks reacties op incidenten zijn. Discussiepunten zijn bijvoorbeeld de 0.7% norm en de effectiviteit van het huidige Nederlandse beleid: alle vraagtekens en kanttekeningen die worden geplaatst bij de effectiviteit van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking kunnen ook als reacties op lopend beleid van de Nederlandse overheid worden beschouwd. Dit is ook een vorm van contextgebondenheid van het debat over ontwikkelingssamenwerking. Volgens de hier gehanteerde definitie – contextgebonden = incidentenpolitiek - is het debat over ontwikkelingssamenwerking niet contextgebonden, want het komt nauwelijks voor dat op basis van een incident een generaliserend oordeel over ontwikkelingssamenwerking in het algemeen wordt uitgesproken. Maar tegelijkertijd is het dus zo dat het debat wel degelijk op een andere manier contextgebonden blijkt, namelijk door het feit dat veel kritiek op ontwikkelingssamenwerking kritiek is op het Nederlandse beleid op dit punt. Hieruit kan echter niet de gevolgtrekking ‘contextgebonden dus populistisch’ worden getrokken; zo bezien zou immers ieder debat als contextgebonden en dus populistisch kunnen worden gedefinieerd. Ook voldoet deze vorm van contextgebondenheid niet aan alle drie de kenmerken die Taggart (2002) heeft beschreven waarop de code *contextgebondenheid* is gebaseerd. Deze code werd gebaseerd op de kenmerken ‘afwezigheid van kernwaarden’, ‘reactie op een gevoel van crisis’ en ‘populisten zijn

kameleons'. Er is hier echter niet per se sprake van een afwezigheid van kernwaarden; achter de kritiek op ontwikkelingssamenwerking kan bijvoorbeeld een kernwaarde als 'ontwikkelingssamenwerking dient positieve economische effecten te hebben' schuilgaan. Daarnaast is het evenmin zo dat de critici hier kameleons zijn; zoals later in dit hoofdstuk blijkt is een deel van de kritiek op ontwikkelingssamenwerking (maar zeker de nadruk op effectiviteit) al jaren gelijk.

De conclusie wat betreft contextgebondenheid is dus dat het debat niet contextgebonden is in de hier gebruikte definitie van dat woord. Het debat is tegelijkertijd weer wel contextgebonden in die zin dat het een reactie op het Nederlandse beleid is, maar dit betekent niet automatisch – zoals hierboven uitgelegd - dat het populistisch is, of dat deze vorm van contextgebondenheid een indicator van populisme is.

6.2.1.2 Beroep op de gewone man

Ook de uitslag op de code *beroep op de gewone man* is opvallend. De gewone man, Jan Modaal, de belastingbetaler, de gemiddelde Nederlander enzovoort wordt zelden aangehaald; wel is het zo dat dit in 2008 3 keer gebeurt, terwijl het in 2002 en 1996 1 keer en helemaal niet voorkomt. Er is dus wel degelijk sprake van een toename. Toch kan het zich beroepen op de gewone man onmogelijk als typerend voor het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 worden beschouwd, aangezien 3 coderingen een mager resultaat vormen ten opzichte van de hoeveelheid artikelen en de hoeveelheid coderingen op andere punten. Het debat kenmerkt zich dus in alle jaren niet overtuigend door het expliciet aanhalen van de gewone man. Het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 voldoet dus ook niet aan dit tweede kenmerk van populisme in de wetenschappelijke zin van het woord.

6.2.1.3 Simplisme

De wetenschappelijke definitie van populisme gaat verder dan de twee hierboven behandelde begrippen. Ook simplisme is volgens de wetenschappelijke literatuur over populisme (en de kritiek op het debat over ontwikkelingssamenwerking) typerend voor populisme. Voordat de conclusie kan worden getrokken dat het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 niet populistisch is in de wetenschappelijke zin van dat woord moet dus eerst worden gekeken naar de scores op de code *simplisme/sloganisme*. Het aantal codes op *sloganisme* geeft met name in 2008 een heel ander beeld dan het gebrek aan codes op de twee andere begrippen, en laat door de drie jaren heen een duidelijk stijgende lijn zien: 1 keer gecodeerd in 1996, 2 keer in 2002 en 16 keer in 2008. Dit geeft aan dat de

toon van het debat met name in 2008 sterk is veranderd, want sloganisme was in 1996 en 2002 nog nauwelijks aanwezig. Kennelijk zit er een omslagpunt in de toon van het debat tussen 2002 en 2008.

Wat ook zeer in het oog springt wat betreft sloganisme: de kritiek op het sloganisme komt met name vanuit de sector en vanuit de linkse politiek; deze beide groepen blijken zich zelf echter eveneens schuldig te maken aan sloganisme en simplistische uitlatingen in dit debat. Zoals gezegd komen de slogans in 2008 voor rekening van journalisten (4 keer), actoren uit de sector (4 keer), een burger (1 keer), PvdA'ers (2 keer), onderzoekers (2 keer) en GroenLinks (1 keer). Sloganisme en simplisme zijn dus geen zaken die slechts buitenstaanders of antagonisten van ontwikkelingssamenwerking verweten kunnen worden. De partijen en personen die typisch met populisme worden geassocieerd (PVV, Rita Verdonk en in dit specifieke geval Arend-Jan Boekstijn) zijn zeker niet oververtegenwoordigd in deze rij.

Dit sloganisme en simplisme wordt waarschijnlijk gebruikt met in het achterhoofd het idee van de verveelde burger/kiezer achter zijn krant of voor de buis, die alleen blijft lezen of kijken als er sappige en kordate uitspraken en oneliners worden geuit. In feite is dit een vorm van retorische manipulatie met als oogmerk de aandacht van lezer of kijker vast te houden en diens sympathie en steun te winnen zonder daarbij in de betreffende kwestie met werkelijk steekhoudende argumenten op de proppen te hoeven komen. Zowel links, rechts, journalisten als actoren uit de sector lijken, gezien hun simplistisch uitlatingen over het complexe thema van ontwikkelingssamenwerking, uit te gaan van deze 'medialogica'. (Gezien de recente uitslag bij de Europese verkiezingen voor bijvoorbeeld de PvdA is dit misschien ook niet geheel ongegrond.) In deze context zijn simplistische uitlatingen, maar ook bijvoorbeeld de stijlmiddelen zoals vergelijkingen die in 2008 ook een paar keer gebruikt werden, waarschijnlijk retorische instrumenten waarmee verder debat wordt ontweken. (Overigens is dit een vermoeden dat nog meer onderzoek behoeft; hierop wordt in het laatste hoofdstuk ingegaan). De vereenvoudiging van het onderwerp tot stellingen van soms niet meer dan twee of drie woorden, maakt dat diepzinniger en uitgebreider debat niet altijd meer wordt gevoerd; de vorm verdrukt de vent.

Simplisme is het derde kernbegrip dat in deze studie is gebruikt als indicator voor populisme in de wetenschappelijke zin van het woord. Op de eerste twee begrippen scoort dit debat negatief: het wordt niet gekenmerkt door het zich beroepen op Jan Modaal en het is ook niet contextgebonden in de zin van incidentgericht. Aangezien simplisme/sloganisme – een kenmerk waaraan dit debat in 2008 wel voldoet - ook een onderdeel van populisme is, kan niet zonder meer worden gesteld dat het debat helemaal niet populistisch is. Tegelijkertijd kan ook niet gesteld worden dat het debat wel populistisch is, aangezien het aan twee van de drie populisme typerende kenmerken niet voldoet. Het debat over ontwikkelingssamenwerking voldoet dus slechts ten dele

aan de wetenschappelijke definitie van populisme. Een conclusie die hieruit getrokken kan worden is dat dit debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 niet populistisch is in de wetenschappelijke zin van het woord, maar dat het wel – in tegenstelling tot de debatten in 2002 en 1996 –simplistisch is.

6.2.2 Eenzijdige nadruk op economische effectiviteit

Naast de drie kenmerken die op populisme duiden, is in dit onderzoek ook gekeken naar een ander kernbegrip, namelijk *de eenzijdige nadruk op (economische) effectiviteit*. Dit begrip wijst niet op populisme in de wetenschappelijke zin van het woord, maar is afkomstig uit de kritiek vanuit de sector op het debat over ontwikkelingssamenwerking. De kritiek vanuit de sector als zou dit debat populistisch zijn werd onderbouwd door te wijzen op simplisme enerzijds en deze eenzijdigheid anderzijds.

De nadruk op effectiviteit en meetbaarheid is in alle drie periodes sterk aanwezig. Het aantal codes op dit punt neemt min of meer evenredig toe met het aantal artikelen per periode. Absoluut gezien neemt de aandacht voor effectiviteit sterk toe, verhoudingsgewijs is de aandacht voor effectiviteit, resultaten en meetbaarheid in de drie periodes ongeveer gelijk gebleven. Het aantal artikelen over nut en noodzaak van ontwikkelingssamenwerking is in de drie periodes ten opzichte van het vorige jaartal steeds min of meer verdubbeld; dit zelfde geldt voor de coderingen op *de eenzijdige nadruk op (economische) effectiviteit*. Alleen voor deze code geldt dat de omvang ervan steeds min of meer evenredig toeneemt met de toename van het aantal artikelen per periode. Dit maakt duidelijk dat effectiviteit een issue is dat zowel in 1996, 2002 en 2008 een even belangrijke rol speelt binnen het debat over ontwikkelingssamenwerking.

Zoals hiervoor al werd gesteld kenmerkt het debat in 2008 zich – in tegenstelling tot het debat in 2002 en 1996 – door simplisme, en dit simplisme komt niet alleen van rechtse (of populistisch) politieke partijen. Naast deze conclusie kan uit de resultaten op het punt van de eenzijdige nadruk op effectiviteit de conclusie worden getrokken dat het debat in alle drie de periodes gekenmerkt wordt door een sterke nadruk op effectiviteit. In het debat over ontwikkelingssamenwerking is het effectiviteitsperspectief dus al sinds 1996 een overheersend perspectief.

6.3 Inhoudelijke aspecten en de rol van de media

Om de inhoud van het debat over ontwikkelingssamenwerking niet te veel uit het oog te verliezen, is in deze studie zoals gezegd ook gekeken naar enkele inhoudelijke aspecten van het debat over ontwikkelingssamenwerking. In deze paragraaf worden de meest opvallende resultaten wat betreft de inhoud van het debat nader beschouwd. Daarnaast wordt ingegaan op de rol van de media in dit debat.

Zoals inmiddels duidelijk zal zijn, zijn de toon (de mate van simplisme) en omvang van het debat over ontwikkelingssamenwerking door de jaren heen duidelijk veranderd. Maar hoe zit het eigenlijk met de inhoudelijke thema's? In hoeverre zijn die in 12 jaar tijd veranderd? In tabel 2 zijn alleen inhoudelijke codes opgenomen over budget en effectiviteit. Tijdens het coderen zijn ook andere punten toegevoegd, zoals de vraag waar hulp naar toe gaat en discussie over de vorm van de hulp. Deze onderdelen maken echter steeds een klein deel van het debat uit, en zijn daarom hier verder niet opgenomen. Hierboven werd al aangegeven dat de nadruk op economische effectiviteit, meetbaarheid en resultaten in alle drie de periodes sterk aanwezig is. Naast deze nadruk op effectiviteit en meetbaarheid, is er ook nog de inhoudelijke discussie over de vraag of hulp wel of niet effectief is. Tabel 2 laat zien dat het expliciet benadrukken van de effectiviteit in alle jaartallen minder sterk aanwezig is dan het benadrukken van de ineffectiviteit van ontwikkelingssamenwerking. In 1996 wordt het ('hulp is effectief') maar 1 keer uitdrukkelijk gezegd, in 2008 4 keer en in 2002 zelfs niet één keer. Een mogelijke verklaring is dat het nut en positieve effect van ontwikkelingssamenwerking in de ogen van de voorstanders ervan zozeer de heersende opinie weerspiegelde, bijna als een vaststaand feit, dat het expliciet onderschrijven ervan nauwelijks urgentie had. Mogelijk geeft het feit dat er in 2008 toch nog 4 keer expliciet wordt gezegd dat hulp wel effectief is aan dat het debat verhit is geraakt, en bepaalde actoren zich geroepen voelen de hulp te verdedigen – deze 4 codes kunnen er op wijzen dat ontwikkelingssamenwerking in 2008 iets meer in het defensief zit.

Het aantal codes op *hulp is niet/weinig effectief* is door de jaren heen sterk toegenomen. Er bestaat met andere woorden sinds 1996 steeds minder consensus over het nut en de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking. Mogelijk werd het positieve effect van ontwikkelingssamenwerking in 1996 (gezien het lage aantal codes wat betreft wel/niet effectief in dit jaar) nog grotendeels als onomstreden feit gezien, in 2002 is dit minder het geval en in 2008 wordt er flink vaak benadrukt dat het maar zeer de vraag is of hulp wel zo effectief is. De effectiviteit van hulp is door de jaren heen dus steeds meer omstreden geworden.

Dan de meningen over het budget dat ontwikkelingssamenwerking zou moeten hebben; ook deze codes hebben in de drie jaartallen interessante resultaten opgeleverd. In 1996 leek het budget eigenlijk een *non-issue*: er ging niet één stem op voor een verlaging van het budget, wat opnieuw aangeeft dat ontwikkelingssamenwerking (in ieder geval qua budget) in deze periode in het debat in de Nederlandse kranten nog nauwelijks onder vuur lag. Wel zijn er nog 7 zinsneden gecodeerd waarin wordt gepleit voor behoud of verhoging van het budget. In 2002 ziet de wereld er alweer heel anders uit: opeens zijn er 15 coderingen voor *beperk het budget*. Er gaan ook iets meer stemmen op voor het tegenovergestelde: 13 keer wordt er gepleit voor behoud of verhoging van het budget. In 2008 tot slot is het aantal stemmen voor behoud of verhoging niet sterk meer gestegen; deze code werd 17 keer gevonden. Een beperking van het budget werd 32 keer bepleit, dit is dus een sterke stijging. Zoals in het vorige hoofdstuk aangegeven komen deze laatste grotendeels (28/32) voor de rekening van de VVD, vaak bij monde van het kamerlid Boekstijn, en valt moeilijk uit te maken of de VVD dit voorstel nu daadwerkelijk zo ontzettend vaak heeft gedaan, of dat de kranten er zo vaak bovenop zijn gesprongen. Op dit punt kan dus een mooie overstap worden gemaakt naar de rol van de media; wat is hun rol precies in het debat over ontwikkelingssamenwerking?

Ten eerste het net genoemde punt: de 32 codes waarin wordt gepleit voor een beperking van het budget, en het grote aandeel van de VVD in deze groep codes. In de 28 codes die voor rekening van de VVD komen, wordt meestal niet de indruk gewekt dat de VVD dit expliciet en exclusief tegen de betreffende krant heeft gezegd (overigens is dit niet met zekerheid te stellen, maar gewoon zeer onduidelijk; zie het vorige hoofdstuk). Wel blijkt uit sommige citaten dat ze afkomstig zijn uit kamerdebatten (er wordt bijvoorbeeld verwezen naar de Algemene Beschouwingen). Om te kunnen achterhalen of de media hier bijdragen aan de verheving van het debat door onevenredig veel aandacht te geven aan het feit dat de VVD het budget wil verlagen, wordt hier een zeer korte en beperkte steekproef uitgevoerd, uit nieuwsgierigheid naar de rol van de media in dit heftige debat. Let wel: dit is geen wetenschappelijk verantwoorde analyse, maar slechts een zeer summiere verkenning. Er wordt – kort – gekeken naar het kamerdebat over de begroting van Buitenlandse Zaken in 1996, en ditzelfde debat in 2008. De uitspraken van de VVD in 2008 lijken (als de citaten worden bekeken) namelijk deels afkomstig uit kamerdebatten, en dit specifieke debat viel nogal op in de media doordat de VVD de begroting voor het eerst niet goedkeurde. Daarom is het interessant om te kijken wat de VVD in het debat in 1996 zei, toen dit kamerdebat nog tot geen enkele opschudding aanleiding gaf en in een krant zelfs bestempeld werd als een van de saaiste in jaren. Zijn de standpunten en uitspraken van de VVD in 12 jaar tijd zo sterk gewijzigd dat het gerechtvaardigd is dat er zoveel over wordt geschreven in de landelijke dagbladen, zijn de media in 2008 medeverantwoordelijk voor de nieuwsgolf op dit punt, of is er iets anders aan de hand?

In 1996 vraagt mevrouw Van der Stoel namens de VVD in de Tweede Kamer aandacht voor het volgende: toetsbaarheid van beleidsinspanningen, de controleerbaarheid van medefinancieringsorganisaties, protectionisme, plattelands- en landbouwontwikkeling, ondernemerschap, investeren in basisonderwijs, schulden kwijtschelding bij goed bestuur, de wenselijkheid van concurrentie tussen MFO's, resultaten, corruptie, economische ontwikkeling, het niet sturen van geld naar landen die mensenrechten schenden, afschaffen van de subsidie voor het blad *Internationale Samenwerking* en alleen noodhulp in plaats van conflictoplossingen zoeken. In 2008 vraagt de heer Boekestijn van de VVD in de Tweede Kamer aandacht voor: het belang van goed bestuur, open marktbeleid, de problemen van hulpverslaving en machtsbestending, de (twijfelachtige) effectiviteit van het Nederlandse beleid, dubieuze (corrupte) regimes, het belang van onafhankelijke beleidsevaluatie, de problematiek bij ondersteuning van de *civil society* oftewel de onmogelijkheid van capaciteitsversterking, de effectiviteit van de private sector, mensenrechten, verantwoordingsplicht, aantal projecten en MFO's verlagen, overheadkosten en transparantieproblemen (bezuinigingsvoorstel) en een voorstel tegenbegroting die 1 miljard bezuinigt.

Wat valt er in deze (qua proza niet zo elegante, maar wel overzichtelijke) opsomming op? Een aantal basisprincipes of stokpaardjes van de VVD zijn in 1996 en 2008 hetzelfde gebleven: controleerbaarheid, effectiviteit, corrupte regimes en goed bestuur. Wel blijkt dat er in 2008 enige nieuwe aspecten bij zijn gekomen (en sommige andere kleinere punten overigens zijn afgevallen), te weten de onmogelijkheid van het versterken van een *civil society*, hulpverslaving en machtsbestending, overheadkosten en transparantieproblemen, en, *last but not least*, een voorstel tot bezuiniging van zo'n 1 miljard euro op het budget van ontwikkelingssamenwerking.

Gedeeltelijk is het dus niet zo gek dat de kranten bovenop dit thema springen: het voorstel tot verlaging van het budget lijkt inderdaad echt nieuw. Maar consequent is dit dan niet want er zijn nog meer inhoudelijk nieuwe punten (zoals bijvoorbeeld de problemen omtrent de (on)mogelijkheid van het opbouwen van een *civil society* en capaciteitsversterking in het buitenland vanuit Nederland; toch een inhoudelijk en interessant thema) die níét door de kranten worden opgepikt. Dit geeft wel degelijk aan dat kranten selectief zijn in het kiezen van hun onderwerpen, en de voorkeur hebben voor een smeüig en eenvoudig aan de man en vrouw te brengen feit als 'verlaag het budget met 1 miljard euro'. Overigens moet hierbij opnieuw aangetekend worden dat dit slechts een zeer summiere, uit nieuwsgierigheid geboren verkenning was waar geen wetenschappelijk gerechtvaardigde conclusies aan kunnen worden verbonden.

Tot slot nog een tweede punt waarbij de rol van de media bij de bespreking van de resultaten aan de orde is gekomen, namelijk bij de code *metaniveau over het debat* in 2008. In 1996 werd er 5

keer op metaniveau over het debat gesproken, in 2002 8 keer en in 2008 maar liefst 64 keer. Dit is een enorme stijging. Zoals ook al eerder aangegeven komt ongeveer de helft van deze metaopmerkingen in 2008 voor de rekening van journalisten, dat wil zeggen redacteuren van de verschillende landelijke dagbladen. Enerzijds is het hun taak als journalist om dergelijke ontwikkelingen te signaleren en beschrijven. Anderzijds kun je je afvragen in hoeverre deze overvloed aan opmerkingen als ‘ontwikkelingssamenwerking ligt onder vuur’ en andere negatieve opmerkingen met betrekking tot het draagvlak voor en de discussie over ontwikkelingssamenwerking deze discussie niet verergeren. In het theoretisch kader is beschreven dat een van de kritiekpunten op de huidige media is dat het nieuws tegenwoordig conflictgeoriënteerd is en bijdraagt aan hypevorming; deze kritiek lijkt hier dus van toepassing te zijn, met de aantekening dat de journalisten de – legitieme – verdediging kunnen voeren dat het hun taak is dergelijke maatschappelijke tendensen te signaleren en beschrijven. Maar dat is een argument dat ze altijd kunnen en ook zullen aanvoeren. De hoge taak van de (kwaliteits)journalistiek in een democratie wordt door journalisten zelf vaak breed uitgemeten, en terecht. Maar dit laat onverlet dat achter dit vaandel natuurlijk ook een bepaald eigenbelang schuil kan gaan. Dat kranten, wier bestaanszekerheid het laatste decennium steeds sterker onder druk is komen te staan, weleens een hype zouden kunnen aanwakkeren om meer lezers/abonnees te trekken (medialogica!) is niet ondenkbaar en trouwens ook geen doodzonde. Maar dan niet aankomen met de hoge taak van de journalistiek. Dit is een zeer gecompliceerde kwestie die in feite alle partijen raakt: media, politiek en burgers – het gaat om de driehoeksrelatie tussen deze groepen, en het verstikkende maar vaste interactiepatroon waarin zij op dit moment vastzitten. Want ook voor politici (links en rechts) en actoren uit de sector geldt, gezien ook hun simplisme in dit debat, dat zij mogelijk menen de lezer/kiezer alleen te kunnen bereiken via simplistische boodschappen. Medialogica is dus mogelijk de oorzaak van het simplisme in dit debat. Overigens is dit een vermoeden, en het is een zaak die een eigen onderzoek verdient.

Concluderend: het is binnen het kader van dit onderzoek niet mogelijk onomstotelijk en wetenschappelijk aan te geven of de media (bewust) bijdragen aan de hypevorming rondom dit thema – daar is als gezegd een ander, en specifiek op dit punt gericht onderzoek voor nodig. Maar de uitslagen van dit onderzoek doen wel vermoeden dat medialogica van invloed is op dit debat en de deelnemers daaraan. Wat dit onderzoek in elk geval wel duidelijk aantoonde is dat redacteuren vrij vaak verantwoordelijk zijn voor het in negatieve termen bespreken. In vervolgonderzoek zou de vraag naar de beweegredenen van verschillende actoren in dit debat en hun simplisme centraal kunnen staan.

7. Conclusie

In dit laatste hoofdstuk worden de hoofdvragen van dit onderzoek beantwoord. De conclusies van dit onderzoek leiden tot een aantal interessante nieuwe vragen, die in de tweede paragraaf aan de orde komen.

7.1 Conclusie

De vragen die in dit onderzoek centraal stonden luiden: is het in de media gevoerde (politieke) debat over ontwikkelingssamenwerking tussen september en december 2008 als ‘populistisch’ te kwalificeren en is er ten opzichte van het verleden een stijgende lijn te ontdekken wat betreft de mate van populisme in dit debat? In deze conclusie wordt getracht antwoord te geven op deze vragen. Voor informatie over de rol van de media en inhoudelijke aspecten van het debat zij de lezer terugverwezen naar het vorige hoofdstuk; eventuele verdere onderzoeksvragen met betrekking tot de rol van de media komen in de laatste paragraaf aan de orde.

Er zijn meerdere conclusies te trekken uit de resultaten van dit onderzoek. De eerste conclusie luidt dat het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 in Nederlandse kranten niet als populistisch in de wetenschappelijke zin van het woord te karakteriseren is. De eerste onderzoeksvraag wordt dus negatief beantwoord omdat het debat slechts aan één van de drie hier gedefinieerde kenmerken die op populisme duiden voldoet; het debat is enkel simplistisch, maar kenmerkt zich niet door een zich beroepen op de gewone man of contextgebondenheid in de vorm van incidentpolitiek. (Hierbij kan nog kort opgemerkt worden dat, zoals al bekend is, er een verschil bestaat tussen wat in het dagelijkse taalgebruik populisme wordt genoemd, en wat in de wetenschap populisme wordt genoemd. Kijkt men bijvoorbeeld naar de eerder aangehaalde definitie van populisme in Van Dale, dan komt het debat over ontwikkelingssamenwerking aardig dicht in de buurt van deze definitie, maar dit terzijde.) Wel kan worden vastgesteld - conclusie twee - dat het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 simplistisch is, en dat dit simplisme in 2002 en 1996 veel minder sterk of zelfs nauwelijks aanwezig was. Alhoewel de tweede onderzoeksvraag niet beantwoord kan worden, aangezien het debat volgens de resultaten van dit onderzoek niet als populistisch kan worden gedefinieerd, kan dus wel worden geconstateerd dat er een stijgende lijn te zien is wat betreft simplisme in dit debat. Daarnaast is er aangaande simplisme nog een derde conclusie te trekken: simplisme, dat onder vuur ligt van actoren uit de sector en de linkse politiek, is

niet voorbehouden aan rechtse politici: ook linkse politici, actoren uit de sector en journalisten drukken zich – mogelijk met medialogica in het achterhoofd - simplistisch uit. Deze conclusie roept een aantal nieuwe vragen op die aanknopingspunten voor verder onderzoek bieden; deze vragen komen in de volgende paragraaf aan de orde.

Een laatste conclusie tot slot komt voort uit het vierde kernbegrip uit deze studie, de eenzijdige nadruk op effectiviteit en meetbaarheid, dat werd geconstrueerd op basis van kritiek uit de sector op het debat. De conclusie op dit punt luidt dat het effectiviteitsframe in de drie onderzochte jaartallen het overheersende frame over ontwikkelingssamenwerking is. Absoluut gezien is de aandacht voor effectiviteit toegenomen, verhoudingsgewijs is hij in alle drie jaartallen even sterk aanwezig. Het effectiviteitsframe is in dit debat dus al twaalf jaar het heersende perspectief.

Tot slot: dit onderzoek is een masterthese, en zoals eerder aangegeven zijn er bepaalde beperkingen die de conclusies die hier worden getrokken relatief maken. Niettemin zijn de conclusies over de veranderende toon van het debat door de jaren, het belang van het effectiviteitsperspectief in diezelfde jaren, het feit dat het debat niet populistisch maar (in 2008) wel simplistisch te noemen is en dat dit simplisme niet alleen van rechts komt, maar ook van links en van actoren uit de sector interessant. Nog lang niet alles is echter duidelijk, en deze conclusies roepen ook weer nieuwe vragen op, zoals: waarom wordt in het debat rond ontwikkelingssamenwerking als in een reflex meteen de populisme-kaart gespeeld? Waarom doen verschillende actoren – ook linkse politici, actoren uit de sector en journalisten - mee aan de simplificering van dit debat? In de laatste paragraaf van dit onderzoek wordt ingegaan op deze vragen en mogelijkheden voor verder onderzoek.

7.2 Discussie

Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat het debat over ontwikkelingssamenwerking in 2008 niet populistisch, maar wel eenzijdig en simplistisch is. De simplistische toon komt van verschillende deelnemers aan dit debat: niet alleen van rechtse politici, maar ook van politici links van het centrum, van actoren uit de sector en journalisten. Dit terwijl het juist de linkse politieke partijen en de actoren uit de sector zijn die de simplistische en (veronderstelde) populistische toon van het debat openlijk afkeuren. De vraag rijst met welk - strategisch? - doel linkse politieke partijen of actoren uit de sector van ontwikkelingssamenwerking hun ideologische tegenstanders met de term 'populisme' om de oren slaan. De indruk kan ontstaan (alhoewel het bijvoorbeeld bij Grotenhuis niet het geval is, gezien zijn uitgebreide analyse van het thema in zijn meest recente boek), dat de term

populisme wordt gebruikt opdat inhoudelijke argumenten niet meer hoeven te worden uitgewisseld – met een populist valt immers niet te praten. Met een paar simpele slogans – die in de geest van medialogica immers het best scoren – de tegenstander onderuit halen en de publieke opinie op je hand krijgen; dat lijkt het doel. Zo bezien is de kritiek op de toon van het debat, op de toon van de tegenstander, mogelijk een retorische truc waarmee inhoudelijke discussie en verantwoording kunnen worden vermeden. De kritiek op het debat is dan een strategische zet binnen het debat zelf. Eenzelfde vermoeden rijst voor de negatieve uitingen op metaniveau over het debat van met name journalisten en het simplisme van de verschillende actoren: allemaal strategisch gekozen vormen van uitdrukken, die – met medialogica in het achterhoofd? - tot doel hebben de lezer/kiezer te bereiken en aan te spreken. Deze vermoedens vormen een interessant uitgangspunt voor verder onderzoek.

Er is veel geschreven over politiek en strategisch gedrag. Stone (2002) beschrijft hoe probleemdefinitie het begin is van het strategische (terminologische) getouwtrek in het politieke spel. Een probleem is geen objectief aanwijsbare entiteit. Een probleem 'is' niet, een probleem wordt gaandeweg gecreëerd in definities. Het op een bepaalde manier definiëren van een probleem is dus een strategische zet oftewel een strategische representatie. Een veelvoorkomende vorm van strategische representatie is volgens Stone het beschrijven van een (beleids)probleem in de vorm van een verhaal. Een bekend en vaak gebruikt verhaal is het verhaal van afname of crisis (Stone, 2002).

Het in dit debat door linkse politici en actoren uit de sector gebruikte crisisverhaal is: populistenvallenontwikkelingssamenwerkingaan en azen op het budget! Dit zal ervoor zorgen dat het draagvlak onder burgers afneemt en het budget misschien wordt beknot: crisis! Door het etiket populisme op de ideologische tegenstander te plakken, en – in de terminologie van Stone - een zogenaamd crisisverhaal te creëren omtrent dreigende beperkingen op het budget mochten de populistenhun zin krijgen, proberen hun tegenstanders, zonder verder inhoudelijk in te hoeven gaan op problemen van en kritiek op ontwikkelingssamenwerking, het debat tot een voor hen bevredigend eind te brengen. Populisme wordt mogelijk dus strategisch gebruikt om de tegenstander te incrimineren en aldus zelf van de inhoudelijke verantwoording van de eigen positie in het debat gevrijwaard te blijven.

Niet alleen het populisme-verwijt, maar ook bepaalde simplistische uitdrukkingen lijken te passen in een dergelijk crisisverhaal. Uitspraken als *'Halsema (GroenLinks) sneerde dat de VVD "geld haalt uit het bakje van de bedelaar"'* kunnen makkelijk geïnterpreteerd worden als strategisch. Enerzijds creëert Halsema door een dergelijk stijlfiguur te gebruiken een bepaald beeld, namelijk dat van een arme bedelaar en de boze VVD'er die hem zijn geld afneemt. Halsema waarschuwt in feite: luister je naar de VVD, dan zullen arme mensen die toch al weinig hebben nog verder worden uitgekleeft. Tegelijkertijd ontwijkt zij met een opmerking als deze het inhoudelijk debat. Het gaat om

de vorm, om het beeld. Door het oproepen van dit (crisis)beeld probeert ze het budget voor ontwikkelingssamenwerking veilig te stellen. Eenzelfde beeld wordt opgeroepen door een slogan als *'Meer dan ooit is hulp nodig'*. Deze slogan wekt de indruk dat het kennelijk steeds slechter gaat in ontwikkelingslanden (crisis!), want de hulp is nu meer dan ooit nodig. Wanneer dit crisisverhaal er lang genoeg wordt ingehamerd, wordt op suggestieve wijze een sfeer gecreëerd waarin met goed fatsoen eigenlijk niet meer aan het budget voor ontwikkelingshulp kan worden getornd. Zonder al te veel inhoudelijke argumenten, maar door het gebruik van stijlmiddelen en het oproepen van een crisisgevoel of –beeld, wordt zo het debat gevoerd.

De gebruikte retorische middelen en wijzen van representatie, die zich uiten in de vorm van slogans en het populisme-verwijt, generaliseren en staan een inhoudelijk debat kennelijk in de weg; het risico bestaat dat de vorm - retorische trucs, simplisme en crisisverhalen - de vent - het debat over de inhoud - zo langzaam verdringt.

Ik vermoed dat medialogica aan de wieg staat van het simplisme en de retorische middelen (inclusief de opmerkingen op metaniveau van journalisten en het populisme verwijt van links en actoren uit de sector) in dit debat: politici – links en rechts – die willen scoren bij hun kiezers, actoren uit de sector die zoveel mogelijk draagvlak en geld willen verzamelen onder burgers voor hun doel en tot slot ook journalisten, die met sappige uitspraken zoveel mogelijk lezers willen bereiken. Allen denken zij hun doel het best te kunnen bereiken door het gebruik van simplificaties, slogans en retorica. Dit is echter maar een vermoeden, en dit onderzoek kan niet hard maken – dat was overigens ook niet het doel – dat dit vermoeden klopt.

Deze vermoedens zijn echter wel interessant en verdienen nader onderzoek. Aan de hand van Stone, maar ook aan de hand van theorie over retorica. Een dialectische en retorische analyse van dit debat zou, gezien de vermoedens van het (bewuste) gebruik dan wel misbruik van retorische trucs in dit debat weleens een interessant onderzoek kunnen opleveren. Een vervolgonderzoek zou idealiter ingaan op het debat in de Tweede Kamer enerzijds, en het debat in de media anderzijds. Hieruit zou ook duidelijk worden of de gebruikte vorm in deze debatten (de mate van simplisme, gebruikte retorische middelen, de eenzijdigheid et cetera) verschilt. Een kamerdebat analyseren heeft als voordeel dat er goed kan worden ingegaan op de meer formele kwaliteiten van het politieke debat over ontwikkelingssamenwerking. Omdat de debatsetting in de kamer helderder is dan in de media – iemand heeft het woord, een ander gaat daarop in – kan een dialectische analyse gemakkelijker worden gemaakt, en kunnen formele aspecten worden onderzocht. Met formele aspecten doel ik op vragen als: is er sprake van hoor en wederhoor? Wordt er ingegaan op de argumenten van de tegenstander?

Een dergelijk vervolgonderzoek zou ook opnieuw naar het debat in de media moeten kijken. Uit deze studie is gebleken dat dit debat simplistisch en eenzijdig is; vervolgonderzoek zou in kunnen gaan op de waarom vraag. Waarom spreken journalisten zo vaak in negatieve termen op metaniveau over het debat? Waarom drukken verschillende deelnemers aan dit debat zich zo simplistisch uit? Waarom wordt er ingespeeld op een crisisgevoel? Is dit inderdaad het gevolg van medialogica? Het is goed mogelijk dat medialogica de keus voor simplistische uitdrukkingen en retorische trucs stimuleert. De vraag naar het waarom van simplisme en retorica kan enerzijds door interviews met actoren uit het debat, maar anderzijds ook bijvoorbeeld door analyse aan de hand van Stone en de door haar beschreven bekende politieke strategieën en theorie over retorica worden achterhaald.

Het achterhalen (of bevestigen) van de reden van het simplisme en de retorica in dit debat kan mogelijk bijdragen aan de depolarisering van dit debat. In de huidige vorm, een heftig debat dat ruim aandacht krijgt in de Nederlandse kranten, is het debat simplistisch. Linkse politici en actoren uit de sector hebben zich hierover luidkeels beklagd, en ook Boekstijn (VVD) heeft vaker zijn frustratie uitgesproken over het gebrek aan inhoudelijk debat over zijn kritiepunten op ontwikkelingssamenwerking. Verschillende actoren in dit debat lijken dus toe te willen naar een meer inhoudelijke discussie, maar tegelijkertijd zelf bij te dragen aan het simplisme in dit debat. Bewustwording van dit gegeven brengt een diepgaand debat over de inhoud mogelijk (hopelijk) dichterbij.

Bronnen

- Akinci, S., Sabahoglu, A., & Snels, B. (2008). De falende staat van ontwikkelingssamenwerking. Over de noodzaak van debat en het stellen van moeilijke vragen. Verkregen op 24-02-2009 van <http://www.falendestaat.nl/pamflet.html>
- Ameye, B. (2004). Mediatisering van de politiek vervangt de politisering van de media [Review of the book *De Dramademocratie*]. Verkregen op 23-02-2009 van <http://www.liberales.be/columns/ameyemedia>
- Beek van, K., Rouw, R., & Schillemans, T. (2006) *Medialogica: oorzaken, gevolgen en remedies. Tijdschrift voor Communicatiewetenschappen*, 34(2), 133-143
- Boekestijn, A. J. (2008, 30 oktober) Te veel hulp gaat naar corrupte regimes. *De Volkskrant*, pp 12
- Bovens, M.A.P., 't Hart, P., & Twist, van, M.J.W. (2007) *Openbaar bestuur*. Amsterdam: Kluwer
- Dahrendorf, R. (2003) Acht Anmerkungen zum Populismus. Verkregen op 21-03-2009 van <http://www.eurozine.com/articles/2007-09-18-dahrendorf-de.html>
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row
- Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*. Tiel: Lannoo
- Elsevier (2009). VVD en minister botsen hard over ontwikkelingshulp. Verkregen op 24-03-2009 van <http://www.elsevier.nl/web/10208549/Nieuws/Politiek/VVD-en-minister-botsen-hard-over-ontwikkelingshulp.htm>
- Gamson, W.A., & Modigliani, A. (1989). Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach. *The American Journal of Sociology*, 95(1), 1-37
- Grotenhuis, R. (2008). *Geloven dat het kan. Nieuwe perspectieven op ontwikkeling, macht en verandering*. Kampen: Ten Have.
- Gianpietro, M., Stewart, J., & Horsfield, B. (2003) *The media and neo-populism: a contemporary comparative analysis*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Haasbroek (2005) *Samen op drift. Over de onbruikbaarheid van medialogica en dramademocratie*. Verkregen op 03-04-2009 van <http://www.research.nl/index.cfm/27,2465,125,89,html>
- Hendriks, F., & Korsten, A.F.A. (2001). Media in de politieke democratie. *Bestuurskunde*, 10(7), 278-291
- Karimi, F. (2009). Oxfam Novib Nieuwjaarslezing 2009. Verkregen op 15-03-2009 van <http://www.oxfamnovib.nl/media/download/Nieuwjaarslezing%202009.pdf>
- Kleijer, H. (2002). Bespreking van 'De dramademocratie' [Review of the book *De Dramademocratie*]. Verkregen op 20-02-2009 van <http://www.icce.rug.nl/~soundscapes/VOLUME06/Dramademocratie.shtml>

- Kleinnijenhuis, J. (2003). *Het Publiek Volgt De Media Die De Politiek Volgen*. In Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (Ed.), *Medialogica*, 151-212
- Koenders, B. (2008). Internationale Samenwerking 2.0. Agenda voor moderne armoedebestrijding. *Toespraken en artikelen ministerie van Buitenlandse Zaken*. Verkregen op 01-02-2009 van <http://www.minbuza.nl/nl/actueel/speeches>
- Koonings, K. (2007). Bringing politics into poverty. The political dimensions of poverty alleviation. *A Rich Menu for the Poor: Food for Thought on Effective Aid Policies*. Verkregen op 17-02-2009 van <http://www.minbuza.nl/en/themes,poverty-reduction/quality-and-effectiveness/a-rich-menu-for-the-poor>
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. Source: *Government and Opposition*, 2004, 39, pp.541-563
- NRC Handelsblad (2008). Koenders hekelt 'slogans' van VVD. Verkregen op 24-03-2009 van: <http://archieff.nrc.nl/index.php/2008/Okttober/23/Binnenland/02/Koenders+hekelt+%27slogans%27+van+VVD>
- Os van, P. (2008, 28 september). Gemorrel aan Haags taboe op 0,8 procent ontwikkelingshulp. *NRC Handelsblad Binnenland*.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2006) *Ontsnappen aan medialogica*. Amsterdam: SWP
- Smits, J.H. (2001). Spindoctors aan het Binnenhof? Over rolopvattingen van directeuren Voorlichting bij de rijksoverheid. Verkregen op 21-03-2009 van: <http://www.bestuurskunde.nl/bestuurskunde/jg10/nr7/2001,10,10,7,5.php>
- Stone, D., (2002). *Policy Paradox. The Art of Political Decision Making*. Norton & Company, New York
- Taggart, P. (2002). Populism and the Pathology of Representative Politics. In Y. Meny and Y. Surel (eds.) *Democracies and the Populist Challenge* (63-80). New York: Palgrave.
- Trots op Nederland (n.d.). Ontwikkelingssamenwerking. Verkregen op 24-02-2009 van <http://www.trotsopnederland.com/index.php?pageID=40>
- Trouw (2008). PvdA'ers hekelen rechts populisme en kritiek ontwikkelingshulp. Verkregen op 11-03-2008 van <http://idealen.trouw.nl/nieuws/laatste/pvda-ers-hekelen-rechts-populisme-en-kritiek-ontwikkelingshulp>
- Trouw (2008). CDA klaagt over PvdA-dominantie bij ontwikkelingshulp. Verkregen op 12-03-2009 van http://www.trouw.nl/krantenarchief/2008/10/30/2109544/CDA_klaagt_over_PvdA-dominantie_bij_ontwikkelingshulp.html
- Tweede Kamer der Staten Generaal (2009). Vertrouwen en zelfvertrouwen. Analyse en aanbevelingen. Parlementaire zelfreflectie. Verkregen op 12-03-2009 van: http://www.tweedekamer.nl/over_de_tweede_kamer/parlementaire_zelfreflectie/index.jsp

- Vice Versa (2009). Een parlementair onderzoek? Verkregen op 24-02-2009 van http://www.viceversaonline.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=1:een-parlementair-onderzoek&catid=1:nieuws
- Volkskrant (2008). VVD stemt tegen begroting Koenders. Verkregen op 14-11-2008 van <http://www.volkskrant.nl/dagelijksarchief/2008/november/13/>
- Wolthuis, A.J. (2005). De formele kwaliteit van een politiek debat. Het debat over juridisering in het openbaar bestuur (1996-2000). Boom Juridische uitgevers, Den Haag
- Wijnberg, R. (2009, 3 juli). Tussen informatie, nieuws en meningen overheerst de naar nihilisme neigende desinteresse. *Opinie & Debat NRC Handelsblad*
- Wilders, G. (2008). Weg met de ontwikkelingshulp. Verkregen op 24-03-2009 van http://www.geertwilders.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=1319&Itemid=1
- Yin, R.K. (1994). *Case study research. Design and methods*. Sage, London

Bijlage 1

Coding tree

Hier vindt u de coding tree. Alle artikelen zijn gecodeerd aan de hand van dit codeerschema.

A Presentatie

A Krant

- 1 Volkskrant
- 2 NRC Handelsblad
- 3 Algemeen Dagblad
- 4 Telegraaf
- 5 Trouw

B Maand

- 1 september
- 2 oktober
- 3 november
- 4 december

C Soort artikel

- 1 Gewoon redactiestuk
- 2 Ingezonden brief
- 3 Opiniestuk
- 4 Interview

A1 Wie spreekt?

- 1 Redacteur aan het woord
- 2 Geciteerd

B Titel

- 1 Titel
- 2 Geen titel

C Actoren

A Burger

B journalist

C politicus Christelijk:

- 1 CDA
- 2 CU

D Politicus Links:

- 1 PvdA
- 2 GroenLinks
- 3 SP

E Politicus Rechts *

- 1 VVD
- 2 PVV
- 3 Verdonk

F Politicus overig

G Actor uit sector

H Onderzoek(er)

X Anders

D Begrippen studie

A Simplisme

- 1 Slogans
- 2 Anders

B Nadruk op effectiviteit en resultaat

- 1 Nadruk op (economische) effectiviteit
- 2 Ander perspectief
- 3 Meta niveau over OS debat
- 4 Anders

C Beroep op de gewone man

D Contextgebondenheid

- 1 Reactie op incident

E Inhoud

1 Budget

- A Beperk
- B Behoud of verhoog

2 Waar gaat hulp naar toe (corrupte staten e.d.)

3 Vorm hulp (nood, begroting)

4 Effectiviteit

- A Wel/best effectief
- B Niet/weinig effectief

5 Anders

- A Andere kritiek op OS

**Politicus rechts* bestond in 2002 uit de LPF en de VVD, en in 1996 slechts uit de VVD.

Bijlage 2

Artikelen

Hieronder staan de nummers van de gebruikte artikelen. Deze nummers verkrijgt men door in Lexis Nexis te zoeken op 'ontwikkelingssamenwerking' of 'ontwikkelingshulp' in de periodes van 15 september tot 15 december in 1996, 2002 en 2008.

1996

011, 014, 018, 026, 052, 055, 075, 083, 088, 089, 095, 097, 101, 108, 110, 119, 133, 144, 146, 151, 168, 169, 178, 183, 192, 193, 212, 218, 223, 239, 245, 246, 247, 253, 259.

2002

002, 003, 005, 021, 022, 023, 024, 026, 027, 028, 031, 034, 036, 041, 045, 049, 050, 051, 063, 065, 066, 067, 068, 069, 081, 086, 087, 088, 090, 091, 093, 095, 101, 124, 129, 131, 132, 134, 135, 151, 153, 154, 159, 162, 166, 167, 169, 171, 176, 177, 178, 181, 184, 194, 198, 199, 200, 209, 214, 220, 224, 271, 274, 276, 283, 288, 290, 295.

2008

002, 008, 011, 021, 024, 026, 032, 035, 038, 045, 059, 060, 071, 073, 076, 079, 080, 082, 084, 086, 089, 095, 097, 098, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 120, 122, 123, 125, 129, 140, 143, 145, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 164, 165, 166, 170, 190, 191, 193, 194, 200, 201, 205, 209, 213, 217, 224, 230, 231, 232, 234, 238, 239, 241, 245, 253, 261, 266, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 292, 293, 294, 295, 197, 298, 300, 301, 302, 303, 305, 308, 315, 320, 321.